

A KÖNYV SORSA MAGYARORSZÁGON A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL NAPJAINKIG.

(Harmadik, befejező közlemény.)

8. *A tudományos közkönyvtárak.*

A könyv hazai történetének ezt a legújabb korszakát a könyvtári viszonyok terén két nagyjelentőségű esemény vezeti be: ezek egyfelől a jezsuitarend, majd kevéssel utóbb számos más szerzetesrend feloszlata 1773-ban, illetve 1781-ben s másfelől a királyi jelleget nyert nagyszombati egyetemnek és könyvtárának Budára való költöztetése 1777-ben.

A nagyszabású szekularizáció Magyarországon 134 zárda feloszlására s ezzel kapcsolatban jelentékeny könyvkészlet elherdálására vezetett. A feloszlott rendházak könyvkészlete ugyanis zár alá vétetett, majd egy részük a budai egyetemi könyvtárnak, más részük a kir. akadémiák könyvtárainak a gyarapítására szolgált, míg a fölöslegesnek ítélt anyagot részben a könyvek nélkül szükölködő lelkészek közt osztották szét, részben pedig potom áron elkótyavetyélték. Így a besztércebányai jezsuiták könyvtárának 4088 kötetéből a kassai jogakadémiába mindössze 41 mű 50 kötete, az egyetemi könyvtárba pedig 344 mű 439 kötete került. Az egyetemi könyvtárba küldendő könyveket a jegyzékben KOVACHICH Márton György kereszttel jelölte meg, míg a többi könyvet az egyetemi könyvtár javára áruba kellett bocsátani, még pedig a φ -vel megjelölt könyveket oly módon, hogy az első lapokat a kiárusítás előtt ki kellett belőlük szakítani. Különösen siettették a könyvek elárverezését az egyetemi könyvtár tisztviselői oly esetekben, amikor olyan rendről volt szó, melynek végleges megszüntetésében maguk is kételkedtek. Így a bencés apátságok könyvkészletének zömét SCHWARTNER egy nyilatkozata szerint főleg azért árvereztette el az egyetemi könyv-

tár, mert meg volt győződve, hogy a rendet előbb-utóbb vissza fogják állítani s így a könyvek bekebelezése fölösleges vesződség lett volna. Hazai könyvtártörténetünknek ezt a gyászos fejezetét mindeztideig nem dolgozták fel tüzetesen — pedig az Orsz. Levéltár és az Egyetemi Könyvtár bizonyára bőséges anyagot szolgáltatna a kutatónak — s így még sejtelmünk sincs arról, hogy minő veszteségek érték irodalmi multunkat a II. JÓZSEF aufklárista szellemében működő kiküldöttek részéről. Mint érdekes analógiát megemlítjük, hogy ugyanezidőben a császár által felosztatott szerzetesrendek könyvtáraiból csak Morvaország és Szilézia területén nem kevesebb, mint 95.907 kéziratot és nyomtatványt hurcolt el a Johann Alois HANKE olmützi liceumi könyvtáros vezetése alatt dolgozó bizottság, hogy azután több mint három-negyedrészét, számszerint 70.857 drbot «szemét»-nek (Wust) deklarálva, 2536 rénes frt és 14 $\frac{1}{2}$ krért kótyavetyéljen el makulatura gyanánt az egyik császári rendeletben «könyvtárzsídóknak» (Bibliotheksjuden) nevezett ószeresek között. Csehországban nem kisebb vandalizmussal jártak el a felvilágosodás apostolai, akik pl. 9 frton értékesítették azt a launi Graduálét, melyet egy évszázaddal utóbb Laun város tanácsa 3200 frton váltott vissza.

E végső kihatásukban a tudománytörténetre káros eseményeket csak részben ellensúlyozta MÁRIA TERÉZIA azon intézkedése, melyből kifolyólag 1777 őszén tutajokra rakták a nagyszombati jezsuiták könyvtárából a kir. egyetemet illető harmadot és átszállították Budára, ahol a következő év augusztusában felállították a kir. várlakban s mint első, modern értelemben vett közkönyvtárunkat megnyitották a közönség előtt. Persze a könyvtár eleinte nem nagy látogatottságnak örvendett. Az egyetem tanácsa 1780 jul. 11-én megvizsgáltatta a könyvtár ügymenetét és állapotát s miként a kiküldött bizottság jelentéséből kiderül, a könyvtárt, mely a megszabott időben nyitva szokott lenni, inkább kíváncsiságból, mint olvasás kedvéért kereste fel néhány idegen. Olvasás céljából alig 7—8 katolikus és másvallású egyén fordult meg benne s csak magában a könyvtárteremben dolgoztak, minthogy az olvasószobául rendelt előszobát mindaddig nem

rendezték be. A gyér látogatottságnak a célszerűtlen elhelyezés mellett főleg az volt az oka, hogy a könyvkészlet sem a korszellemmel, sem a tanszükségletekkel nem állt összhangban. A könyvek áthelyezésére rendelt kir. biztosok 1776. évi jelentése erről a következőkép nyilatkozik: «A könyvtár inkább mennyiségével és diszitése látszatával, mint a könyvek választéka miatt érdemel figyelmet, mert legnagyobbrészt régi bölcséleti és hittudományi meg aszketikus irányú és más haszontalan művekkel van tele. A szentpéterváriak kivételével semmiféle tudóstársaság közleményei sem találhatók benne; semmiféle folyóirat; úgy szólva semmi, ami az orvosi tudományok, az egyetemes történelem, az irodalomtörténet, a természetrajz, a régiségek, a jogtudományok körébe vagy az egyetemnél meghonosított virágzó tudományokba vág, sőt azok közül is, melyek a theologusoknak és filozófusoknak valók, a legtöbb és legjobb munkák hiányoznak». Néhány év múlva, 1784-ben a könyvtárt áthelyezték a forgalmasabb Pestre s 1786-ban ismét megnyitották a közönség előtt. Ekkor már 20.000 kötetet számlált, de minthogy leginkább a feloszlott szerzetesrendek könyvtáraiból gyarapodott, a viszonylag tekintélyes kötetszám s a kedvező elhelyezés dacára is meglehetősen gyéren látogatták. Sőt még 1860 táján is alig jutott az egyetlen olvasóteremnek «mindenik szegletébe olvasó».

Bármily szegényes és hiányos volt is a budai, majd pesti egyetem könyvtára, mégis hatalmas lépést jelentett könyvtári viszonyaink fejlődése terén. 1776-ban PRAY György egy rendkívül érdekes előterjesztésében, melyben az új esztergomi hercegprimást, gróf BATTHYÁNY Józsefet egy közkönyvtár létesítésére serkenti, még méltán kesergett afölött, hogy «a magyaroknak a tudományhoz nem annyira egyetemek, mint közkönyvtárak hiányoznak» s bár BATTHYÁNY-nál előterjesztése süket fülekre talált, MÁRIA TERÉZIA rendelkezése viszont igen alkalmas volt arra, hogy mihamarabb megdöntse azt az állítólagos szállóigét.

Az egyetemi könyvtár mellett, melynek legfőbb jelentősége abban áll, hogy ez volt a legelső állami könyvgyűjtemény, több kath. egyházmegyei könyvtár is ebben az időben keletkezik oly

tudományt kedvelő főpapok kezdeményezésére, akik több érzékkel bírtak a könyvtárak jelentősége iránt, mint az akkori hercegprimás. Ezek a pécsi püspöki könyvtár, mely 1774-ben akként keletkezett, hogy KLIMÓ György püspök rávette a káptalant, hogy 4000 kötetes könyvtárát a maga 11.000 kötetével egyesítse, az egri érseki főegyházmegyei könyvtár, melyet a nyolcvanas évek elején alapított gróf ESTERHÁZY Károly egri püspök; a kalocsai főszékesegyházi könyvtár, melyet PATACHICH Ádám érsek 1784-ben keltett életre azzal, hogy a székesegyház és a káptalan kisebb könyvtárait a maga gazdag könyvgyűjteményeivel egyesítette s a gyulafehérvári Batthyanaeum, melyet 1798-ban létesített gróf BATTHYÁNY Ignác erdélyi püspök. Persze mind e könyvtárak, melyek ma is legértékesebb vidéki gyűjteményeink sorába tartoznak, főleg theologiai jellegűek voltak s ezt a jelleget máig is megőrizték.

A világi tudományokat voltak hivatva művelni azok a könyvtárak, melyek a *Ratio educationis* értelmében a kir. jogakadémiákkal kapcsolatban «a közhasználat számára voltak létesítendőök». Így keletkezett 1774-ben a kolozsvári, 1778-ban a kassai és egy évtizeddel később a nagyváradi jogakadémia könyvtára, mindhárom elsősorban a jezsuiták s egyéb feloszlott szerzetesházak könyveiből. A két utóbbi a világháborút követő összeomlásig fennállott, míg a kolozsvári 1872-ben beleolvadt az ottani egyetemi könyvtárába.

Az első s mindmáig egyetlen országos jellegű könyvtárunk alapját 1802-ben vetette meg gróf SZÉCHÉNYI Ferenc a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi-könyvtára létesítésével, mely először a pálosok pesti kolostorának könyvtártermében talált hajlékot, majd többszöri helyváltoztatás után 1846-ban beköltözött a M. N. Múzeum palotájába, mely az 1832—36. országgyűlés által megajánlott 500.000 forinton épült fel POLLÁK Mihály tervei szerint. Ez a könyvtár alapításától kezdve Hungaricum könyvtárnak indult, azaz olyannak, mely elsősorban és főként a hazai s hazai vonatkozású irodalom termékeit hivatott összegyűjteni. Az alapító e korlátozást bizonyára az egyetemi könyvtárra való tekintettel kötötte ki, mint amely úgyis tőle telhetőleg gyűjtötte a világ-

irodalom legfontosabb termékeit s amellyel eredetileg közös igazgatás alá szánta. Mindenesetre nagy kár, hogy nem fejlesztették ki később olyan egyetemes jellegű nemzeti könyvtárrá, aminővel a nyugati művelt nemzetek mindegyike rendelkezik.

Ugyancsak magánosok áldozatkészsége vetette meg Budapest harmadik általános irányú könyvgyűjteményének, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának az alapját. Kiinduló pontjául néhai gróf TELEKI László mintegy 30.000 kötetből álló gyűjteménye szolgált, melyet gróf TELEKI József és testvérei 1826-ban ajánlottak fel az akadémiának. Ehhez járult mint második leginkább számottevő alapítvány gróf BATTHYÁNY Gusztáv adománya, aki 1838-ban ajándékozta az akadémiának ugyancsak közel 30.000 kötetre rugó gyűjteményét. A könyvtár 1844 végén nyílt meg a PETŐFI Sándor-utcai TRATTNER-KÁROLYI bérház első emeletén.

A pesti példák a vidéken is követőkre találtak. Így báró BRUKENTHAL Sámuel 1803-ban kelt végrendeletével a XVIII. század második felében összegyűjtött könyveit, régiségeit, képeit és ásványait egy Nagyszebenben létesítendő múzeum céljaira hagyta 36.000 frtnyi alapítványi tőkével egyetemben; BALOGH Sándor győri kanonok és prépost 1810-ben — mint a Hazai és Külföldi Tudósítások 1810. évi aug. 11. száma jelenti — «végső Rendelkezésével... számos válogatott könyvekből álló Bibliothekáját közönséges haszonra rendelte és ennek Győrött egy szép Palotát 's Gondviselőt fundált»; gróf FESTETICH Lajos 1816-ban 4000 kötetes könyvtárát Somogy vármegyének adományozta s a könyvtár javára később FESTETICH László 1000 frtnyi alapítványt is tett; 1823-ban — mint azt a Magyar Kurir okt. 25. számában olvassuk — TRATTNER János Krassó-Szörény vármegye táblabírájává történt beiktatása alkalmával «a' Nyomtató-műhelyéből kijött minden magyar könyvből egy példát ajánla olly végből, hogy ez kezdete lenne a' Ns Vármegye' kebelében felállítandó közönséges Bibliothekának»; KULTSÁR István 1827-ben Komárom vármegye közönségének ajánlotta fel közel 4000 kötetből álló gyűjteményét; Jaszenovai CSAPLOVITS Lőrinc táblabíró még életében, 1839-ben felajánlotta Árva vármegyének mintegy 30.000

kötetre menő könyvtárát; az 1844-ben elhunyt HELISCHER József esztergomi városi tanácsos 538 kötetből s több kéziratból álló könyvtárát Esztergom városára hagyta és egyúttal 3000 váltóforintot rendelt fejlesztésére; ifj. APPONYI Antal gróf hasonló nevű édesatyja világhírű könyvgyűjteményét testvéreitől 70.000 forint magához váltván, azt Pozsonyban akarta közcélra fölállítani, de terve nem sikerülvén, a könyvtár zömét Nagypapponyra, a családi kastélyba vittette, míg a kiválóbb darabokat később Londonban elárvereztették; az 1859-ben megalakult Erdélyi Nemzeti Múzeum tekintélyes könyvtárának magva gróf KEMÉNY József könyv- és kéziratgyűjteménye volt, amelyet a nemes gróf a Múzeum tényleges megalakulása előtt hagyományozott erre az 1842 óta tervbe vett intézetre; a szegedi Somogyi-könyvtár törzsállománya pedig az a 43.701 kötet, melyet 1880-ban ajánlott fel a városnak SOMOGYI Károly esztergomi apátkanonok.

A magánosok ez áldozatkészségével az állam egyáltalán nem tartott lépést. Anyagi erejét teljesen kimerítette a M. N. Múzeum és az egyetemi könyvtár fejlesztése, majd a József-műegyetem technikai szakkönyvtárának kiépítése s a fővárosban összpontosított tudományos gyűjtemények és intézetek, valamint a különböző hatóságok szakkönyvtárainak megalapozása és színvonalon tartása. A vidéken az államnak egyetlen számottevő könyvtár alkotása volt: a kolozsvári Ferenc József-tudományegyetem könyvtára, de ennek is főleg az kölcsönzött nagyobb súlyt és jelentőséget, hogy átvette a maga kezelésébe az egyébiránt tőle elkülönítve felállított Erdélyi Múzeumi Könyvtárt. Egyébként az állam beérte azzal, hogy a középfokú áll. iskolákban létesítsen egy-egy tanári könyvtárt, melyet a néhány száz korona évi átalány terhére fejlesztettek úgy, ahogy lehetett. Ez annál sajnálatosabb volt, mivel a felekezeti fő- és középiskolák könyvtárai, amelyek még a XIX. század harmincas-negyvenes éveig színvonalon tartották magukat, az egyre fokozódó irodalmi termeléssel arányban nem álló anyagi eszközök elégtelensége következtében nem győzték az iramot s egyre jobban elmaradtak, még pedig nem csupán a külföldi, hanem a hazai irodalom szintjétől is. A bajt még fokozta, hogy a vármegyék

és városok, néhány dicséretes kivételt nem tekintve, vajmi csekély érzékkel bírtak a maguk könyvtára iránt. Mint tipikus esetet megemlítjük a komárommegyei könyvtár hányatott sorsát. Ez a gyűjtemény eredetileg a megyeház nagytermében volt teljesen rendezetten fölállítva, azután átkerült a kisterembe, majd a folyosóra, míg végül rendezetlen tömkeleg gyanánt hevert a helyiségről-helyiségre vándorló szekrényekben.

Persze azért, bár elvétve, fölemelő momentumok is akadnak. Így Szeged városa a SOMOGYI Károly által adományozott könyvtár, valamint az 1885-ben létesített városi múzeum elhelyezésére a millenium évében 400.000 kor. költséggel díszes, bár kevésbé célszerű palotát emelt s a gyűjtemény kezelőinek megfelelő állásokat rendszerezített.

A vidéki könyvtárak és múzeumok sanyarú sorsán volt hivatva segíteni az 1897-ben életbeléptetett Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége, mely azokat a vidéki közgyűjteményeket, amelyek magukat az állam fennhatósága alá helyezték, anyagi, erkölcsi és tudományos támogatásban, illetve irányításban részesítette. A felügyelők a Nemzeti Múzeum s a többi országos múzeum vezetői sorából kerültek ki, akik minden külön díjazás nélkül, mellékfoglalkozásként látták el egész embert megkívánó tisztségüket. A Főfelügyelőség ugyan 1913-ban egy külön könyvtári felügyelői állás szervezését is javaslatba hozta, amely állást könyvtári szakemberrel kívánt betölteni, aki egész munkaerejét a vidéki könyvtáraknak szentelte volna. Sajnos, a javaslatot ebben a formában nem sikerült megvalósítani. A minisztérium jobbnak látta egy másodelőadói állás megszervezését, amelynek munkaköre egyáltalán nem fedte azt a célt, amely a Főfelügyelőségnek az új állás javaslatbáhozatalakor szeme előtt lebegett s csak fölöslegesen szaporította a Főfelügyelőségnek amúgy is túlnépes adminisztrációs hivatalát. A vörös uralom alatt, melynek vezetői az ország könyvtári ügyeinek intézését egy háromtagú direktóriumra, az ú. n. könyvtárügyi politikai megbizottakra ruházták, a Főfelügyelőség szünetelt. A kommunisták e direktórium javaslatai alapján épen bukásuk előestéjén léptették életbe az Orsz. Könyvtárügyi és

Bibliografiai Intézetet, mely 7 főosztályra tagozódva az ország valamennyi «köztulajdonba vett» tudományos és közművelődési könyvtárának dologi és személyi ügyeit intézte volna. A kommunel együtt az új intézet is elbukott, a Főfelügyelőség — legalább névleg — ismét helyreállt, de a főfelügyelő lemondása következtében igazi vezető nélkül maradt s a minisztérium pusztá expediciós hivatalává süllyedt.

A Főfelügyelőség legfőbb feladata szervezeti szabályzatának tanúsága szerint az lett volna, hogy az ország területén fennálló vagy ezután létesítendő állami, hatósági, felekezeti és egyesületi közgyűjteményeket rendszeres gyarapítás, egységes, tudományos alapon nyugvó berendezés, szakszerű vezetés és szabályozott csereviszony útján lehető szoros kapcsolatba hozza s ekként az eddig öletszerűen létesített s taláalomra gyarapított intézeteket a nemzeti tudomány és művelődés életképes tényezőivé avassa. A Főfelügyelőség sokat tett ennek a programnak a megvalósítása érdekében s igazán nem rajta mult, hogy az eredmény nem felelt meg mindenben a jó szándéknak. Az első hiba abban rejlett, hogy a főfelügyelőség fennhatósága nem terjedt ki kötelezőleg az összes vidéki intézetekre, hanem az államiak közül csupán azokra, amelyeket a minisztérium a maga jószántából hatáskörébe utalt s a nem államiak közül csak azokra, amelyek a közokt. minisztérium jóváhagyásával önként kérték állami felügyelet alá helyezésüket. Így történt, hogy a legfontosabb vidéki közkönyvtárakra a Főfelügyelőségnek semminemű befolyása sem volt s így azok a közös munkába sem voltak bevonhatók. Ehelyett egész sereg jelentéktelen gyűjtemény szakadt a nyakába, amelyek korszerű kiegészítésére és színvonalontartására elégtelen javadalma következtében nem is gondolhatott. Így pl. 1913-ban könyvtárak fejlesztésére mindössze 35.000 K-t fordíthatott, vagyis annyit, amennyi egyetlen, valamire való könyvtár szükségleteinek fedezésére lett volna úgy, ahogy elég s ezt az összeget 48 intézet között volt kénytelen megosztani. A helyzetet még az is súlyosbította, hogy bár elvben csakis oly gyűjtemények kerülhettek állami felügyelet alá, amelyek fennállásukat saját jövedelmükből biztosították s megfelelő helyi-

séggel bírtak, nem egy intézetnél az államsegély tetemes részét a kezelők díjazása vagy a helyiségek bére emésztette föl. Ily körülmények között természetesen szó sem lehetett arról, hogy a kötelékébe tartozó könyvtárak feldolgozása egyöntetű elvek alapján történjék. Szükségkép be kellett érniök a toldozgatással, a meglévő — sokszor elavult — berendezések fenntartásával s csupán néhány esetben kerülhetett arra a sor, hogy több évre felosztott rendkívüli segélyek folyósításával új épülethez vagy modern bútorzathoz juttassanak egy-egy vidéki közgyűjteményt. Külön könyvtári épületet az egész idő alatt egyetlenegyem emeltek — Alsókubinban a nagy, de tisztán múzeumi értékű Csapkovits-könyvtár részére, melyet azután be akartak olvasztani a pozsonyi egyetem könyvtárába, aminek azonban útját szegte a Felvidék megszállása.

Arról is szó volt, hogy a vidéki könyvtárakban felhalmozott kéziratokról, ősymtatványokról és régi magyar könyvekről összesített jegyzékek készüljenek s a Főfelügyelőség egy 1907-ben kívülről nyert impulzusra ezirányban előterjesztést is tett a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak. Javaslatá azonban nem járt eredménnyel, amit legfeljebb azért nem sajnálhatunk, mivel a Főfelügyelőség nem kooperatív úton, hanem külön szakerő alkalmazásával akarta megoldani ezt az egyetlen ember munkabírását messze meghaladó feladatot.

Azonban egyes részletekben sok és üdvös eredményt ért el a Főfelügyelőség közel negyedszázados fennállása alatt, dacára annak, hogy életének szinte egyharmada a világháború mindent megbénító éveire esik. Így, részben rendkívüli segélyek folyósításával egész sereg magángyűjteményt mentett meg a köz számára, több tudományos szempontból becses s eladdig elhanyagolt vidéki könyvtárt kellőkép rendeztetett s megnyitott a kutatók számára s új életet öntött az olyan nagyérdemű könyvtárakba, minők a debreceni, nagyenyedi, pápai és sárospataki ref. főiskolák könyvtárai, melyek a maguk anyagi erejükre hagyva már-már végleg lemaradtak a tudományok mai színvonalától. Azzal pedig, hogy az egyes ügyességekhez befolyó köteles sajtótermékeket a fonto-

sabb vidéki könyvtárakba utalta, ezeket a helyi irodalom gyűjtőhelyeivé avatta. Emellett igen sokat tett a könyvtárosi szakképzés emelésére. Legott megalakulása után, 1898-ban könyvtárosi tanfolyamot rendezett, amelyet egyre szélesbülő s elmélyedő programmal 1913-ig hétszer megismételt, majd meg 1903-ban kiadta FERENCZI Zoltánnak a kor színvonalán álló kézikönyvét, *A könyvtártan alapvonalait*, mely minden aránytalansága dacára az első megbízható kalauz volt irodalmunkban a könyvtárkezelés elméleti és gyakorlati kérdéseiben. A gyűjteményeinkben való tájékozódást van hivatva előmozdítani a magyarországi múzeumok és könyvtárak évkönyve, mely *Magyar Minerva* címen 1900-tól 1915-ig ötször látott napvilágot, még pedig egyre bővülő, de megbízhatóság dolgában utóbb meglehetősen alászállott kötetekben, úgyszintén az 1907-ben megindult *Muzeumi és Könyvtári Értesítő*, melynek 12 tetszetős kiállítású, részben gazdagon illusztrált évfolyamának az a főhibája, hogy kelleténél kevesebb teret szentelt az egyes vidéki intézetek szakszerű ismertetésére.

9. A közművelődési és népkönyvtárak.

Az imént ismertetett állami vagy államilag segélyezett közkönyvtárak, valamint az állami fennhatóság alá nem tartozó régibb és újabb keletű egyházi vagy világi könyvgyűjtemények nagy része akár eredeti rendeltetésüknél fogva, akár könyvanyaguk elavulása következtében csakis a tudományos pályán működőket tartják szemelőtt, míg a nagy közönséget, mely a könyvtárak útján elsősorban szórakozni vagy a legjobb esetben művelődni akar, nem képesek kielégíteni. A pusztá önképzést, szórakozást kereső olvasók nálunk csak úgy, mint a külföldön eleinte részben társadalmi úton szervezett olvasókörök, kaszinók, részben teljesen üzleti vállalkozás jellegével bíró kölcsönkönyvtárak útján igyekeztek kielégíteni szükségleteiket. Olvasókörök alapítása külföldön elvétve már a XVII. század harmadik tizedétől kezdve kimutatható. Általánosabbá azonban ezek az intézmények csak a XVIII. század vége felé váltak. Egyes könyvkereskedőknek az a szokása, hogy raktáron lévő újdonságaikat némi kártérítés ellenében kölcsönadják a közönség-

nek, Németországban a XVIII. század közepéig nyúlik vissza. Nálunk az első kölcsönkönyvtár Pesten a XIX. század elején létesült. Ily vállalkozások a vidéken is akadtak. Így Szegeden Bába István könyvkötő és könyvkereskedő 1851-ben létesítette az első kölcsönkönyvtárat. Az efajta, még ma is virágzó intézmények mellett a múlt század huszas évei óta egyre nagyobb tért hódítanak az ingyenes, szorosabb értelemben vett népkönyvtárak. Szervezésüket részben egész országokra vagy országrészekre kiterjeszkedő, nem ritkán felekezeti jellegű kulturális egyesületek, részben helyi közművelődési vagy közjótékonyági körök s eleinte csak szórva-nyosan, később mind sűrűbben egyes községek, sőt maga az állam is hajtották végre.

Egész új korszakot nyit meg a könyvtárügy történetében az angol Ewart-féle törvény, mely 1850. augusztus 14-én nyert királyi szentesítést. E törvényben kodifikálták először a községeknek azt a jogát, hogy külön könyvtári adó kivetése útján fedezhessék a «szabad nyilvános könyvtár» (free public library) megszervezéséhez és fenntartásához szükséges költségeket. Szinte egyidejűleg az Északamerikai Egyesült Államok területén is hasonló törvényt léptetett életbe Massachusetts állam törvényhozótestülete (1851). A példát az Unióba tartozó többi államok is követték. Az angol és amerikai törvények a két birodalom területén hihetetlenül föllendítették a közművelődési könyvtárak ügyét. Velük e téren eddigelé egyetlen európai állam sem mérkőzhetik.

Nálunk a szorosabb értelemben vett népkönyvtárügy eredete összeesik az 1867. évi kiegyezéssel. A nemzeti élet megújulásának első éveiben egyre-másra megalakultak az olvasókörök, melyek csekély tagdíj fejében ujsággal és könyvvel látták el az alsóbb társadalmi osztályok sorából verbuvált tagokat. Talán a legrégebb ilyen olvasókör Hódmezővásárhelyen alakult 1869-ben s akkora volt a sikere, hogy rövid néhány évtized alatt a hasonló körök száma csak ebben az egyetlen városban is 57-re emelkedett. Az olvasóköröknek ez a nagy száma az anyagi erők szétforgácsolódására vezetett s megakadályozta azt, hogy ilyen úton valóban életképes intézmények fejlődjenek ki.

A sajátképi népkönyvtárak nálunk 1882 körül kezdtek megalkulni, amikor a vallás- és közoktatásügyi minisztérium külön körlevélben arra buzdította a községeket, hogy a lakosság nagy tömegei számára szolgáló könyvgyűjteményeket alakítsanak. E rendeletből kifolyólag keletkezett a legtöbb városi vagy községi népkönyvtár: jobbra jelentéktelen, kizárólag mulattató könyvekből álló gyűjtemények, melyek a községházán vagy az iskolában voltak és vannak ma is elhelyezve a községi jegyző vagy a tanító ingyenes kezelése alatt. Minthogy amúgy is szűkös könyvállományunk javarészt ú. n. «népies iratok»-ból áll, melyeknek mondvacsinált népiességét a nép nem nagy érdeklődéssel fogadja s minthogy ez a szerény könyvállomány is csak keveset, vagy éppen nem gyarapszik, sohasem valami erős látogatottságuk csakhamar a minimumra csökkent.

A modern értelemben vett népies jellegű közkönyvtár fogalma városaink vezető köreiből csak újabban kezd tért hódítani. A legelső egyike, mely ez új intézményt meghonosítani igyekezett, Hódmezővásárhely városa volt, mely 1887-ben alapított könyvtárát a XX. század első évtizedének utolsó éveiben egészen új alapokra fektette s állami támogatás mellett egészen elfogadható gyűjteménnyé fejlesztette, egyre emelkedő forgalommal. Ugyancsak modern közkönyvtárrá szervezte át 1912-ben Nagyvárad városa az 1874-ben megalapított községi iskolai könyvtárát s vezetését rendes évi fizetéssel bíró könyvtárőrre bízta. 1913-ban nyílt meg Aradon, az egymillió korona költséggel épült díszes kultúrpalotában a régi anyagban is rendkívül gazdag városi közkönyvtár, melynek élére szintén rendszerezített állást betöltő könyvtáros került. Szinte egyidőben készült el Marosvásárhelyt a Ferenc József közművelődési ház pazarfényű palotája, melynek 800.000 K-t kitevő építési költségeihez az állam 600.000 K-val járult. Itt is modern felszerelésű könyvtár nyert elhelyezést, melyből fennállása első hat hetében 4430 művet kölcsönöztek. A világháború nehéz évei alatt alakította át nagyforgalmú közkönyvtárrá Debrecen városa is a maga eredetileg közigazgatási jellegű könyvgyűjteményét, mely 1903-ban keletkezett

a város különböző hivatalaiban szétszórta elhelyezett könyvanyag egyesítéséből. Mind e könyvtárakat napilapokkal is felszerelt kényelmes olvasótermekkel látták el, melyek minden alaki-ság nélkül bárki számára hozzáférhetők. A legtöbb városi könyvtár azonban továbbra is megtartotta tudományos jellegét s ezzel eleve lemondott a nagy tömegek kielégítéséről. Itt még ma is az olvasókörök vagy az állam által létesített népkönyvtárak elé-gítik ki úgy, ahogy tudják a lakosság szélesebb rétegeit.

A városi közművelődési könyvtárak kialakulására a Múzeu-mok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének és Orsz. Tanácsá-nak tetemes támogatása mellett a székesfőváros példája is ösz-tönző hatással volt. A főváros ugyanis a székesfővárosi statisztikai hivatal mellett fennállott városigazgatási szakkönyvtárát 1911 végén önálló városi könyvtárrá szervezte át, melynek főleg szociálpolitikai irányban fejlesztett anyagát a Gróf Károlyi-utcai iskolaépület e célra átalakított részében helyezte el s tette a leg-szélesebb nyilvánosság részére hozzáférhetővé az egyes kerületekben fokozatosan kiépítendő fiókkönyvtárhálózat központja gya-nánt. Sajnos, a külsőségekben amerikai mintákat utánzó könyvtárt a vezetőség a radikális és szociálista pártpolitika szolgálatába állította, úgy hogy ez az intézmény valóságos melegágya lett a veszett háború után kitört forradalomnak. A proletárdiktatura bukása után a könyvtárt teljesen reorganizálták s azóta ez a nagyra-hivatott intézmény modern szellemben, de minden irányzatosság nélkül szolgálja a közművelődés ügyét.

Kisvárosokban és falvakban legelőször az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület létesített egységes terv szerint egybe-állított népkönyvtárakat s e célból mindjárt megalakulása évében, 1885-ben külön népkönyvtári albizottságot alakított. Első könyv-tárait, egyenkint 80—120 frt értékben, 1888 őszén állította üzembe. A XIX. század utolsó éveiben a többi nagy kulturális egyesület, a Dunántúli (DKE), Délmagyarországi (DMKE) és a Felvidéki (FMKE) Magyar Közművelődési Egyesület is fölvette működési programm-jába a népkönyvtárak alakítását. Ez egyesületek azonban, valamint utóbb az EMKE is, kizárólag államsegélyből fedezték népkönyv-

tári kiadásait. E segélyeket előbb az 1894-ben megalakult Országos Múzeumi és Könyvtári Bizottság, majd az ezt 1902-ben felváltó Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa folyósította. A segélyek összege 1897/98-ban 6000 K-t, 1913-ban pedig 72.000 K-t tett. Ez utóbbi összeg 66 egyesület és könyvtár közt oszlott meg s az egyesületek sorában igen sok helyi jellegű is volt. Az Orsz. Tanács 1901 óta államsegélyeken kívül egyesületeknek, intézeteknek és községeknek teljesen fölszerelt kész nép- és vándorkönyvtárakat is osztogatott, melyek könyvkészletének értéke 300—2000 K közt ingadozott. A világháború kitöréséig a Tanács összesen 746 könyvtárt létesített 249.001 K értékben. Ehhez járult még 741 államsegélyből létesített, illetve államilag segélyezett népkönyvtár, úgy hogy az állami felügyelet alatt álló népkönyvtárak száma 1914 közepén 1487-re rúgott. A világháború alatt az Orsz. Tanács egyetlen új könyvtárt sem állított fel, a közművelődési egyesületek azonban a Tanácstól nyert segínyt továbbra is új könyvtárak létesítésére fordították s így a háború végéig az állami fennhatóság alatt álló népkönyvtárak száma 1532-re emelkedett. E könyvtárak fennállásuk első éveiben többnyire igen szép forgalmat értek el, de minthogy valamennyiök rendszeres gyarapításáról maga az állam nem gondoskodhatott, az adományban részesült községek vagy intézmények pedig nem voltak hajlandók gondoskodni — 1910-ben pl. 696 könyvtár közül mindössze 48, tehát alig 7⁰/₁₀ részesült a községek pénzbeli segélyében — az érdeklődés mihamar megcsappant s állandó visszafejlődést mutatott.

Az Orsz. Tanács az általa létesített, illetve segélyezett népkönyvtárak anyagát külön mintajegyzékekben állapította meg. Az első ilyen, meglehetősen kritikátlan és primitív jegyzékét 1902-ben bocsátotta közzé *Utastás a népkönyvtárak szervezésére* c. füzetének függeléke gyanánt. Ez a kezdetleges lajstrom némi bővítéssel 1905-ben újból megjelent *Népkönyvtárak és kisebb könyvtárak számára általában ajánlható művek jegyzéke* címen. Merőben új alapokon épült fel, a leghivatottabb szakemberek egységes szempontok szerint igazodó közreműködése mellett az

1910-ben megjelent *Népkönyvtári címjegyzék*, mely már nem csupán könyvcímeket ad, hanem tartalmi ismertetéseket is nyújt a beszerzésre ajánlott művekről. A jelen tanulmány írójának szerkesztésében megjelent jegyzéket utóbb két pótfüzet egészítette ki, míg a harmadikat megjelenésében megakadályozta az 1918/19-iki forradalom. A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsának egy másik kiadványa a könyvtárkezelők szakszerű kiképzését volt hivatva szolgálni. Az 1909-ben *A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése* c. jelen értekezés szerzője tollából megjelent kézikönyv 1913-ban már második kiadást ért.

Az állam népkönyvtári akciója azonban nem szorítkozott csupán a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa tevékenységére. A földművelésügyi minisztérium 1898 óta szintén fölvette programjába a falusi népkönyvtárak ügyét. 1913 végéig 3815 könyvtárt létesített, melyek együttes könyvvállománya 477.708 kötet volt. Ez állomány zömét népszerű gazdasági munkák tették, amelyeket azonban, sajnos, alig forgatott a mi maradiságra hajló népünk. Épen ezért a gazdasági könyvtárak egy részét — összesen 335-öt — az Országos Tanács 100—100 K értékű szépirodalmi sorozatokkal látta el s így fokozta némiképp forgalmukat.

A földművelésügyi minisztérium mellett a honvédelmi minisztérium vett még részt az állami népkönyvtári akcióban honvédelegénységi könyvtárak alapításával. E célra az 1908. és 1909. évi költségvetésekbe összesen 22.800 K-t állítottak be, amely összeg terhére 94 gyalogsági és 20 lovassági hadosztály legénységét látták el egy-egy könyvtárral.

A népkönyvtárak természetes kiegészítői a népiskolai ifjúsági könyvtárak, melyek sok helyütt más könyvtár hiányában a felnőttek szellemi kielégítésére is szolgáltak. Föllendítésük a Népiskolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottság érdeme. Ez a Bizottság 1903-ban megállapította, hogy 923 népiskolai könyvtár 109.000 kötetet kitevő állományából mindössze 50.000 kötet volt használható. A Bizottság 1904 óta számos állami és községi népiskolát látott el különböző típusú könyvtárakkal, melyek árát a beiratási díjak egy részéből fedezték. Az 1908/9. tanév elején a

Bizottság már 3284 iskolai könyvtárról számolhatott be, amelyek összes könyvállománya 368.272 kötetre rúgott. Az állam példáját a felekezeti iskolák is követték, de ezek könyvtárai számáról és állományáról a számszerű adatok hiányoznak.

A Magyarország területén élt nem magyar ajkú nemzetiségek közül főleg az erdélyi szászok dicsekedhettek fejlett népkönyvtári viszonyokkal. Alig volt valamire való szász község, melyben ne állott volna jól felszerelt iskolai vagy népkönyvtár a lakosság ingyenes rendelkezésére. A kisebb falvakat a szász egyetemi hallgatók szövetsége látta el apró vándorkönyvtárakkal. A szászok és az EMKE példáját 1899 óta a román irodalmi és népművelő szövetség, az Astra is utánozta. 1911 végén az oláh népkönyvtárak száma 429 volt összesen 25.335 kötettel.

A világháború népkönyvtárügyünk további fejlődését megakasztotta. Az állam a további könyvtárak felállítását beszüntette s a régiek fejlesztését is erősen redukálta, mivel az Orsz. Tanács az utolsó költségvetés alapján folyósított s a pénz elégtelenségével párhuzamosan egyre elégtelenebbé vált összegek tetemes részét a fronton küzdő vagy a kórházakban synylődő katonák könyvszükségletének részbeni fedezésére volt kénytelen fordítani. Ennél is végzetesebb volt az a körrendelete, mely az egyes könyvtárakat felhatalmazta arra, hogy könyveik egy részét — igaz, hogy kölcsönként — a katonai kórházak rendelkezésére bocsássák, mert ezzel tárt kaput nyitottak az ellenőrizhetetlen veszteségeknek, amelyek nem is maradtak el. Sok könyvtár a hadműveletek folyamán pusztult el, igen nagy részük pedig a megszállás következtében ment tönkre. S ami megmaradt, azt is erősen megtizedelte a bolsevizmus négyhónapos uralma, amely kommunista módszerekkel akarta megvalósítani még a legeludgodtabb faluban is az angol-amerikai szabad könyvtártípust, helyesebben annak torzképét, de csak a tökéletes chaos előidézéséig tudott eljutni. A kommün bukása után a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségéhez hasonlóan a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa is csak névleg állott fenn s az ügyeit lebonyolító hivatal csupán a veszteségek számbavételére, a leg-

fontosabb gyűjtemények szerény segélyezésére, valamint a raktáraiban felhalmozódott könyvkészletek szétosztására szorítkozott. Adományaiban a régi kipróbált intézetek mellett az ellenforradalom jegyében keletkezett új egyesületek és alakulatok is részesültek, melyek életképességét a jövő van hivatva eldönteni.

10. *A közkönyvtárak elhelyezése és felszerelése.*

A legújabb kor könyvtárai is nagyrészt már meglévő vagy nem kizárólag könyvtári célokra emelt új épületekben nyertek jól-rosszul elhelyezést. A könyvtári célokra felhasznált régi épületrészek többnyire minden átépítés nélkül vétettek igénybe s bebútorozásukra egyszerű, fix vagy nehezen mozgatható polcokkal felszerelt faállványokat használtak, melyek felső polcai csak létra segítségével voltak elérhetők. Az állványok eleinte rendszerint csupán a falak mentén s a termék boltozatát tartó pillérek körül állítottak fel, ami igen lakályos benyomást kelt, de épen nem gazdaságos. Az ilyen régi típusú termes könyvtár egyik legszebb példája a kalocsai főszékesegyház könyvgyűjteményeinek az a terme, amely az érseki palota keleti szárnyának első emeletén a Bibliotheca Patrichiana befogadására szolgál. XVIII. századi keményfaállványainak oromzatát MAULPERTSCH festette medaillonok ékesítik.

A gyakorlatiasság és gazdaságosság elvei azonban sokáig akkor sem érvényesültek, ha a könyvtári célokra igénybevett épületrészeket a könyvtár betelepítése alkalmával átépítették, sőt ez elveket az egyenesen könyvtári célokra emelt épületek vagy épületrészek megtervezésénél is figyelmen kívül hagyták. Ilyen esetekben, külföldi mintára, nálunk is görccsösen ragaszkodtak a pompás térhatásokra törekvő csarnoktípushoz, melynek többnyire kétemelet magasságú oldalfalain egy vagy két karzat fut körül. A karzatos könyvcsarnok egyik legszebb példája a bécsi udvari könyvtár kupolás díszterme, mely FISCHER von Erlach tervei nyomán 1726-ban készült s amely a mi könyvtárhelyiségeink belső kiképzésére is nagy és tartós hatással volt.

Körülfutó karzatos terme van a debreceni ref. főiskola könyvtárának, mely még 1750-ben készült a régi kollégiumi épület második emeletén, de olyan méretekben, hogy a terem magasságába a harmadik félemelet is bele van foglalva. Ennél jóval díszesebb a pálosok pesti kolostorának karzatos könyvtárterme, melynek a szerzetesek készítette állványai a hazai fafaragás leg szebb emlékei közé tartoznak. A rend feloszlatása után átmenetileg a Széchényi-könyvtár befogadására szolgált, míg ma a központi papnevelőintézet könyvtárának otthona. Gróf Esterházy Károly egri püspök is könyvtára számára az általa épített lyceumi palotában — egy mint Toldy mondja — «gyönyörű szekrényekkel, karzatokkal és falfestményes mennyezettel ellátott nagy termet» jelölt ki.

Egy ilyen karzatos könyvcsarnok eszméje lebegett azoknak is szemük előtt, akik a Budáról Pestre áthelyezett egyetem könyvtára befogadására 1784-ben kijelölt épület átalakítási munkálatait intézték. Az e célra átengedett épület a Kossuth Lajos-utca és a Ferenciek-tere sarkán álló ferencrendi templomtól délre eső egyemeletes kolostorszárny volt, melyet két év leforgása alatt akként alakítottak át egyetlen, 29'08 m. hosszú és 13'91 m. széles teremmé, hogy a cellák s a folyosók közfalait, valamint a földszintet az emelettől elválasztó mennyezetet eltávolították s az első emelet magasságában körülfutó karzattal látták el, a padlót pedig nagy szürke márványkockákkal rakták ki. Az impozáns termet az utcai frontról egymás fölött két sorban elhelyezett 20 ablak világította meg. A falak mentén a földszinten 30, a karzaton 28 díszes tölgyfaállványt helyeztek el.

«Miután az egész könyvtár egy egyenesen menő teremben van elhelyezve s egyszerre végigtekinthető — írja az egykorú Merkur — valóban nagyszerű látvány, ha az ember bemegy s a teli könyvtékákat köröskörül megpillantja. A tudomány barátjának ily magasztos látvány mellett lelke emelkedik s szent érzelmektől dagad: míg a tanulatlant csodálkozás s ünnepies borzalom szállja meg.»

Jóval díszesebb kivitellű a sárospataki főiskolának 1806—1834.

épült könyvtárterme gazdag stukkós mennyezetével és dór oszlopokon nyugvó karzataival.

De a karzatos könyvcsarnok legpompásabb példája hazánkban, mely egyúttal a bécsi minta hatását legközvetlenebbül s legméltóképen tükrözi, Pannonhalmán épült, a bencések monostorának egyik szárnyában két emelet magasságban. Alapkövét 1824 május 26-án rakta le HORVÁTH Pál apát. A terveket ENGEL bécsi építész készítette s utóbb a PACK építészről tervezett melléktermek hozzáadásával jelentékeny változást szenvedett. A 26 m. hosszú, klasszikus stílusban épült csarnok karzatát 36 jón oszlop tartja. A freskóképeket KLICHER készítette. 1837-ig elkészült a 12—12 polcot magában foglaló 150 könyvszekrény is, amely csakhamar zsúfolásig megtelt könyvekkel.

A karzatos könyvcsarnoknál valamivel praktikusabb, de a hely kellő kihasználását még mindig a térhatásnak alárendelő újabb könyvtártypus egyik nagyszabású példáját teremtette meg GÄRTNER a müncheni Nemzeti könyv- és levéltár 1832—43. épült palotájában. Itt a könyvek egy körfolyosó köré helyezték, egymásba nyíló kisebbméretű termekben nyertek elhelyezést a falak mentén felállított karzatos állványokon. A karzatok az állványokat úgy tagolják, hogy létra használata felesleges, legfeljebb zsámoly kell a felső sorok elérésére. A mi Nemzeti Múzeumunk épülete alaprajzi elrendezésében a müncheni palota világos hatását mutatja s könyvtártermei, melyek új bútorozására csupán a kiegészítés után került sor, ugyancsak müncheni mintára szereltettek fel karzatos faállványokkal.

Bizonyára a M. N. Múzeum mintájára létesültek hasonló könyvtártermek Szegeden a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum 1896-ban épült palotájában, jóllehet akkor már ez az építkezési mód rég meghaladott álláspontot jelentett.

A karzatos teremkönyvtár némileg gazdaságosabb típusát követte SKALNITZKY Antal építész is a budapesti egyetem 1873—75. épült új palotájánál, mely egészében elhibázott alkotás s mindjárt kezdetben szűknek és célszerűtlennek bizonyult. Legfőbb nevezetessége, hogy ez volt az első kizárólag könyvtári célokra emelt

állami középület. Építési költsége a belső felszereléssel együtt 712.925 forintot emésztett fel. Szemre legszebb a hatalmas (17,4×12,8 m.) méretű, Lortz Károlynak a tudományokat és művészeteket szimbolizáló falfestményeivel ellátott olvasóterem, melynek 15 m. magas oldalfalait könyvraktárnak használják. De ez sem praktikus, mert nehezen fűthető és rendkívül légvonatos. Sőtét könyvtermeiben, melyeket az olvasóteremtől a hivatalnokok munkahelyiségei és a kikölcsönzést lebonyolító katalogusterem választanak el, müncheni mintára kettős karzat van, de az első oly alacsonyan van elhelyezve, hogy alatta csupán egyetlen sor foliánsnak jutott hely. Állványai öntött vasból készültek s egy külföldön szintén kedvelt mintára nem csupán a falak mentén futnak végig, hanem az ablakközökre merőleges szárnyrészekkel bírnak, úgy hogy a termeken belül fülkék képződnek.

Bizonyára az egyetemi könyvtár hatása alatt rendeztette be 1878/79-ben a püspöki könyvtár számára ROSKOVÁNYI Ágoston a nyitrai régi szeminárium egy e célra átalakított 24 m. hosszú és 7 m. széles helyiségét 50.000 frtot meghaladó költséggel. A vasoszlopokon nyugvó faállványok úgy vannak felállítva az öt keletre nyíló ablakkal áttört faltól másfélméternyire, hogy a másik hosszanti falhoz támaszkodva, egészen a stukkóval díszített mennyezetig érő kétkarzatos fülkéket képezzenek. A karzatok vasrácsozata díszes pulpitusokban végződik, melyek a helyszínén használt könyvek elhelyezésére rendelvek.

Amikor ezek az alkóvos rendszerű könyvtártermek épültek, külföldön már teljesen kialakult egy új könyvtár-típus, mely a tér legtökéletesebb hihasználása elvén épült fel s bátran feláldozta az eddig multhatatlanul szükségesnek tartott esztétikai hatást. Ez a típus a raktárrendszer, melynek az a lényege, hogy a könyvtártermeket olyan magasságban építik, hogy a padmalyig érő állványok legfelső sorát legfeljebb zsámoly igénybevételével érhesse el a normális növésű ember s a termekbe körülfutó állványok helyett az ablakokra merőlegesen álló kettős repozitoriumokat állítottak be. Az első ekként épült könyvraktár a British Museum számára épült 1854—57-ben, de minden praktikussága mellett is

csak lassan tört magának utat a kontinensen. A németek, ahol az új könyvtárépületek egész sora keletkezett a XIX. század második felében, különösen pedig az 1870/71. háború után, egyelőre egy átmeneti formával kísérleteztek, melynek egyik jellegzetes példája a göttingai egyetemi könyvtár új épülete volt. A raktárak itt három egymás fölött elhelyezett nagy teremből állanak, melyek az ablakokra merőlegesen álló kettős repozitóriummokkal vannak bebútorozva. Az összes repozitóriumok körül futó s az egész teremben összefüggő karzat minden egyes termet két belső emeletre osztja anélkül, hogy a terem karzatos jellegét elveszítené.

Nálunk ez az átmeneti típus nincs képviselve. Az országház könyvtára az épület reprezentatív jellegéhez képest nem volt hajlandó lemondani a könyvtártermek impozáns hatásáról s így a régibb karzatos tipushoz ragaszkodott, más nagyobb szabású könyvtári építkezésre pedig 1904-ig nem nyílt alkalom. Ekkor hirdettek pályázatot a kolozsvári Egyetem és Nemzeti Múzeum könyvtár-épületének megtervezésére, melyen kilenc pályázó vett részt. A kivittel KORB Flóris és GIERGL Kálmán építészeket bízták meg, akiknek alaprajzi elrendezésben a baseli egyetemi könyvtár hatása alatt álló terve második díjat nyert s erős módosításokkal került kivitelre. Az építkezést 1906 nyarán kezdték meg s az új épület ünnepélyes megnyitása 1909 május 19-én ment végbe. Az építkezési és felszerelési költségek, a telek árát is beleértve, 1,692.007,94 K-t tettek. Az épület, melynek tervezésénél és berendezésénél a modern könyvtártechnika minden bevált vívmányát felhasználták, cottage-rendszerben épült, azaz a könyvtári helyiségek különféle rendeltetésüknek megfelelően alaprajzilag külön csoportosítottak s csupán átjárókkal vannak egybekötve. Ennek a megoldásnak az a kétségtelen előnye, hogy mindig a tényleges szükségletnek megfelelő magassági méretekkel dolgozhattak az egyes helyiségcsoportok megtervezésénél. E helyiségcsoportok: a kétágú központi épület, melyben az igazgatóság, a műhelyek s a külön gyűjtemények nyertek elhelyezést; az ennek tengelyébe állított nagy olvasóterem, mely háromhajós román bazilikára

emlékeztet, előcsarnokában az egyetemes katalogussal s a főépülettel legyezőformában összekötő szárnyaiban a hirlap- és folyóirat-olvasótermekkel; végül a kilencemeletes könyvraktár, mely egyfelől az olvasóteremmel, másfelől pedig a központi épülettel van egybe-kapcsolva, de mindkettőtől tűzálló vasajtó különíti el. A raktár-épület teljesen tűzálló anyagból készült, vasbeton szerkezettel s vasból készült kettős állványokkal van fölszerelve, mely dr. ERDÉLYI Pálnak, a könyvtár akkori igazgatójának szabadalma.

Ugyancsak raktárrendszer szerint épült 1907—1909-ben PECZ Samu műegyetemi tanár tervei alapján, mintegy 800.000 K költséggel a budapesti József-Műegyetem új könyvtári palotája, melyet egy kb. 20 méter hosszú, oszlopokon nyugvó zárt folyosó köt össze a Műegyetem központi épületével. A könyvtár magva a templomszerű, boltozatos előcsarnok, melytől balra az irodai helyiségeket s a kényelmes tanári dolgozószobákat magában záró emeletes szárny, jobbra pedig a 400 m² alapterületű olvasóterem emelkedik, mely ötszögletű apszisban záródik s 230 olvasó kényelmes befogadására van szánva. A kézikönyvtár nem az olvasóteremben, hanem egy vasajtóval elzárható mellékteremben nyert elhelyezést, melyhez az előcsarnokra merőlegesen álló hatemeletes, kétoldról megvilágított könyvraktár csatlakozik. Utóbbinak lapos tetejét porolási célokra is föl lehet használni. A belül 2,30 m. magas raktár-emeketeket váltakozva sodronybetétes üveg- és tömör vasbeton födémek választják el egymástól s ez épületrész betonpillérei úgy méreteztettek, hogy szükség esetén újabb négy emeletet lehessen ráépíteni. A raktár befogadóképessége jelenleg kb. 250.000 kötet, de a jelzett ráépítéssel 400.000 kötetig fokozható. A raktárakban itt is Erdélyi-rendszerű vasállványokat alkalmaztak, de azzal a különbséggel, hogy míg Kolozsvárt a polcok fából készültek, itt a polcok is zománcozott vasbádogból valók.

De már e két nagyszabású könyvtárépítkezést megelőzőleg is tért hódított a raktárrendszer s ezzel kapcsolatban a vasállványzat néhány olyan vidéki könyvtárnál is, melyet a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége támogatásával bútoroztak be. Így a kecskeméti városi könyvtárt 1906-ban, a pápai ref. főiskolai

könyvtár egy részét pedig 1907-ben rendezték be Schlick-féle vasállványokkal. Utóbb a kolozsvári Egyetemi Könyvtár építkezésének hatása alatt a Főfelügyelőség is az Erdélyi-rendszerű állványokat propagálta. Így a Vasvármegyei Múzeum szombat-helyi palotájában a könyvraktárul szolgáló helyiséget sodronybetétes tüvegfüdémmel osztották ketté s Erdélyi-féle vasállványokkal szerelték fel. (1908.) Ugyancsak Erdélyi-féle állványokkal bútorozták be Szászvárosban a ref. Kun-kollégium új épületében a 22 m. hosszú, 8 m. széles és 4,5 m. magas könyvraktárat (1910); az árvamegyei Csaplovits-könyvtár új épületének egyik szobáját (1911), valamint a komáromi kultúrház 54.000 kötet férőképeségű raktárát (1913).

Egyéb felszerelési tárgyakat illetőleg könyvtáraink szintén tőlük telhetőleg igyekeztek lépést tartani a külföldi újításokkal. Bár a három legjelentősebb budapesti könyvtár, a múzeumi, az egyetemi és az akadémiai cédulakatalogusait továbbra is negyedréti alakú lapokon írják s egyszerű vászontokokban őrzik, melyek sok teret foglalnak el s még korlátozott használat mellett is könnyen összezavartatnak, a kisebb könyvtárak nagyrészt különböző rendszerű karthoték-szekrényekkel szerelték föl, melyek kevesebb helyet vesznek igénybe s azzal, hogy a mozgó cédulákat a fiókokba rögzítik, a használat folytán beállható rendellenességnek is elejét veszik. Talán a legelső fővárosi könyvtár, mely a fiókos cédulaszekrények használatára áttért, a Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára volt. Az itt alkalmazott rendszert azután a Fővárosi Könyvtár is magáévá tette. Vidéken a kolozsvári Egyetemi Könyvtár volt a legjelentékenyebb gyűjtemény, mely általános katalogusát ebben az Amerikából ideszármazott formában készítette el.

Technikai berendezésekben könyvtáraink általában igen szegényeseknek mondhatók. A budapesti egyetemi könyvtár minden technikai berendezése egy meglehetősen kezdetleges szerkezetű felvonóból áll, melyen a földszinti raktárból az emeleti kikölcsönző helyiségbe továbbítják a könyveket. A többi könyvtárban, ahol az összes helyiségek egy nivón állottak, még erre sem volt szükség. Természetesen a forgalom növekedtével az egyetemi könyvtárban

a közönség kiszolgálása egyre terhesebbé vált; mint az 1902. évi igazgatói jelentésben olvassuk «egy-egy könyv kihozatala egész kis utazással jár, 8—10 percet vesz igénybe» és semmi sem történt, hogy néhány külföldön jól bevált technikai újítással ezen a bajon segítsenek.

E téren is nagy volt a haladás a kolozsvári egyetem új épületében, melyben mozgékony tolokocsik s villanyerőre berendezett páternoster segítségével továbbították az olvasóterembe vagy a kikölcsonzó helyiségbe a raktárból a könyveket. A Műegyetem könyvtára szintén fel van szerelve felvonóval.

Különböző rendszerű központi fűtéssel vannak ellátva a N. Múzeum, az Akadémia, a budapesti és kolozsvári Egyetemek, valamint a Műegyetem könyvtárai, míg a jelentéktlenebb intézeteknél kívülről fűthető kályhákat is találunk. Legideálisabb a műegyetem olvasótermének szellőztetéssel kapcsolatos fűtőberendezése, mely abból áll, «hogy a felmelegített külső friss levegő megfelelő csatornákon keresztül a terem boltozatában levő díszes záradékgyűrűk tágas nyílásain keresztül egy léghajtómotor segítségével beprésseltetik, míg a felhasznált s némileg lehült levegő a könyvkiosztóemelvény alatti nyílásokon a terem alatti pincerészbe szoríttatik».

A Nemzeti Múzeum könyvtárának, számos más régi könyvtárhoz hasonlóan, ma sincs mesterséges világítása. Az Akadémia és a budapesti egyetem könyvtárának úgy olvasótermeit, mint raktárait eredetileg gázvilágítással látták el, míg a Parlament, a Műegyetem és a kolozsvári Egyetem könyvtárai már a villanyvilágítás korában épültek s természetesen ezzel az emberek és a könyvek egészségtana szempontjából egyaránt legmegfelelőbb világítóeszközzel vannak felszerelve.

II. A közkönyvtárak állománya és gyarapodása.

Az utolsó másfélszáz esztendő alatt keletkezett legjelentősebb könyvtáraink túlnyomó többsége — mint a történeti áttekintésben láttuk — egy-egy XVIII. századi magángyűjteményből fejlődött, mely a «felvilágosodás kora» jellegének megfelelően többé-kevésbé

enciklopédikus, vagyis a tudomány minden ágára kiterjedő volt. További gyarapodásuk legfontosabb határjelzői is azok az újabb és újabb magánkönyvtárak, melyek akár adomány vagy hagyomány, akár vásárlás útján az egyes közgyűjteményekbe beolvasztattak. A M. Nemzeti Múzeum könyvtára például soha sem lett volna azzá, a mi, vagyis a magyar szellemi élet legteljesebb kincsházává, ha az alapító könyvtárán kívül ÉDER József 1808-ban megvásárolt kézirat- és oklevélgyűjteményétől kezdve TODORESCU Gyula nagyszerű régi magyar könyvtáráig,¹ mely közvetlenül a proletárdiktatúra összeomlása után vált a múzeumi könyvtár egyik legszebb díszévé, a magángyűjtemények egész sora nem járult volna gyarapításához. A vásárlások hosszú sorából JANKOVICH Miklós és HORVÁTH István gyűjteményei válnak ki, mint amelyek az alapító könyvtárával együtt az egész intézet jellegét és gazdagságának alapját megvetették. Egyéb fontos gyarapodásai az Illésházyak dubnici családi könyvtára (1835, ajándék), BACSÁNYI János (1851) és KÖLCSEY Ferenc (1866) hagyatéka, FARKAS Lajos ritkaságokban gazdag könyv- és kéziratára (1872, vétel), NAGY István hírneves kéziratgyűjteménye (1875 vétel), KOSSUTH Lajos (1894, ajándék), LANFRACONI Enea (1895), HORVÁTH Árpád (1896, ajándék), KISFALUDY Sándor (1897, ajándék) könyvtárai, VÉGHÉLY Dezső oklevélgyűjteménye (1894, vétel), POZSONYI Sándor világhírű kéziratgyűjteményének egy része (1900, vétel), GYURIKOVITS Ferenc (1901, hagyaték) és HAJNIK Imre (1903, vétel) könyvtárai, ERKEL Ferenc kéziratjai (1904, vétel), GYULAI Pál (1911, vétel) és JÓKAI Mór (1912, vétel), irodalmi hagyatéka, FALK Miksa levelezése (1914, vétel), stb. A budapesti egyetemi könyvtárba viszont részint hagyományozás vagy ajándék, részint vétel útján a következő nagyobb gyűjtemények olvadtak: LAKICS György könyvtára (1783), PRAY György könyv- és kéziratgyűjteménye (1786), a HEVENESSY és KAPRINAI-féle iratok (1787), TRNKA Ferenc (1795), özv. ZICHY Miklósné (1796), VEZZA Antal (1799), FEJÉR György (1843), SZILASY János (1858), NAGY Károly (1865), FRANK

¹ APPONYI Sándor nagyszabású ajándéka már kívül esik az általunk felölelt korszakon.

Ignác (Pest városa letéte, mely 1875-ben a könyvtár végleges tulajdonába ment át), almási BALOGH Pál (1873), MIRCSE János (1885), PAULER Tivadar (1887), BASEL Aurél (1891), TÉLFY Iván (1898), KRAYZEL Aurél (1900), SZILÁGYI Sándor (1901), a budapesti Cercle Français (1902), PAULER Gyula (1903), REINER Zsigmond (1907 előtt) könyvtárai. Az Erdélyi Múzeum könyvtárát gr. KEMÉNY Sámuel és KOLOZSVÁRI Pál könyvei, a MIKES Sándor-féle kéziratgyűjtemény, gr. MIKÓ Imre, br. RADÁK Ádám és br. APOR gyűjteményei, br. KEMÉNY Pál malomfalvi könyvtárának becsatolt részei, SZABÓ Sámuelnek az író NAGY Péter könyvtárát is magába foglaló hagyatéka, gr. KUUN Géza és GYARMATHY Zsigáné könyvtárai stb. gyarapították. Hasonló a helyzet majd minden országos, vagy helyi jelentőségű könyvtárunknál. A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége is sokat tett abban az irányban, hogy a hatáskörébe tartozó könyvtárakat egyes magángyűjteményekkel növelje. Így Aradnak az ATZÉL-könyvtár, Aranyosmarótnak a DILLESZ-könyvtár, Gyulának OLÁH György, Nyitrának ACSÁDY Ignác, Pécsnek MÁTYÁS Flórián, Pozsonynak HAJNIK Imre, Szegednek SCHMIDT Sándor, Temesvárnak BARÓTI Lajos és BERKESZI István könyvtárai megszerzését tette lehetővé.

A közkönyvtáraknak egyes magángyűjtemények beolvasztásával járó szaporodása azonban nem nővum könyvtáraink történetében. Sokkal fontosabb az a mozzanat, hogy legalább a legjelentősebb könyvtárak rendes évi dotációhoz jutottak, mely lehetővé tette, hogy a könyvtárak valóban élő szervezetekké váljanak s legalább javadalmuk arányában a könyvtermeléssel lépést tartanak.

Az úttörés érdeme ezen a téren is a budapesti egyetemi könyvtaré. MÁRIA TERÉZIA a könyvtár gyarapítására évi 500 frtot rendelt az egyetemi nyomda jövedelméből, melynek tiszta haszna ma is az egyetem fentartására szolgál. Eleinte azonban az egyetemi nyomda ezt a csekélyke dotációt sem fizette rendesen, úgy hogy PRAY György 1777 és 1778-ban, tehát két esztendő alatt csupán 443 frt 41 krt fordíthatott könyvek vásárlására. Később a könyvtár évi átalánya 1000 váltó forint, majd 1000 pengő forint,

1859 óta pedig 2000 pengő forint volt. A dotációt 1870-ben 5000, 1880-ban 8000, 1882-ben 10.000, 1892-ben 12.000 forintra emelték. Emellett 1889 óta minden újonnan beiktatott hallgatótól 3 frtot szedett az egyetem, de az így befolyt összegből 1892-től csupán 2000 frt adatott át a könyvtár igazgatójának, míg a többlet az addig 10.000 frtban megállapított könyvtári dotáció fölemeléséhez szolgált fedezetül. Az évi átalány 1900-ban 29.000 K-ra, 1904-ben 33.000 K-ra, 1909-ben pedig 35.400 K-ra emeltetett. Az 1900 évi emelkedést a kultuszminiszternek az az intézkedése okozta, mellyel elrendelte, hogy a hallgatóktól félvenként szedett könyvtári illeték egészen s az új hallgatók kari beiktatási díjának fele minden levonás nélkül az évi átalányhoz csatoltassék. Emellett több ízben rendkívüli átalány is jutott a könyvtárnak, úgy hogy a pénznek a világháború okozta romlásáig, ha szűkösen is, de ki tudta elégíteni legalább a legégetőbb kívánalmakat.

Az országos Széchényi-könyvtár, mely magva lett az 1808-ban megalakult M. N. Múzeumnak, külön gyarapítási tétel felett hosszú ideig nem rendelkezett, hanem a szükséghez képest részesedett abból a javadalomból, melyet az új intézménynek a közadakozásból egybegyűlt múzeumi alap kamatai biztosítottak. Sajnos, az 1811. évi devalváció folytán a múzeumi alap tőkéje 479.541 frtről 95.908 frtra zsugorodott össze s hozadékát a múzeum ügyeit nagy szeretettel intéző nádor különböző alapokból kiutalt rendkívüli segélyekkel toldotta meg. A múzeumi alap jóvedelmét 1853 óta a cs. és kir. helytartóság az országos alaptól évi 7350 frttal segítette, 1863-ban pedig a múzeumnak kiutalt állami hozzájárulás évi 18.000 frtra emeltetett, amiből 14.000 frt a nemesi felkelési és 4000 frt az országos alap terhére esett. Az 1870. állami költségvetésben a M. N. Múzeum rendes kiadásai 67.757 frttal, a rendkívüliek pedig 43.400 frttal szerepeltek s ebben az évben vétetett fel először fenti javadalom terhére egy a könyvtár céljait szolgáló előre elhatározott összeg, 2000 frt. 1902-ben, a könyvtár fennállásának századik fordulóján a könyvtár javadalmára már 13.000 K-t tett, míg, az 1913. évi állami költségvetésbe a könyvtár gyarapítására 25.000 K, a hirlaptár gyarapítására 4000 K

s könyvkötésre 10.000 K volt beállítva. Érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy ebben a legutolsó békeesztendőben a M. N. Múzeum rendes kiadásainak összege 766.077 K-val volt előirányozva, amiből 363.266 K a dologi kiadásokra jutott, rendkívüli kiadásainak összege pedig 321.700 K-ban volt megállapítva. Magától értetődik, hogy a nagyobb szabású vételek mindig a rendkívüli kiadások átmeneti tételeiből nyertek fődözetet, míg a rendes javadalmi tételek csak a folyó kiadások kielégítésére szolgáltak. E két példa, azt hisszük, kellőképp megvilágítja azt a körülményt, hogy nálunk is teljesen diadalra jutott az a XVIII. századvégi események hatása alatt Európa szerte kialakult felfogás, mely szerint a közkönyvtárak, mint közhasznú intézmények, a közjövödelmekből fejlődnek.

Ugyanennek a közfelfogásnak kifolyásaképp nyilott meg bizonyos könyvtárak előtt a fejlesztés egy másik, igen bőnek ígérkező forrása is: a nyomdai kötelespéldányoké. Az első hazai könyvtár, melyet nyomdai kötelespéldány megilletett, ismét csak a pesti egyetemi könyvtár volt, melynek ezt a kiváltságot a helytartótanács 1780 aug. 1-én kelt 5022 sz. rendelete biztosította. Az országos Széchényi-könyvtár 1804-ben szintén elnyerte a kötelespéldányok kedvezményét, míg azonban az 1848 : XVIII. törvénycikk az egyetemi könyvtárat a kötelespéldányok szedésétől megfosztotta, addig a múzeumi könyvtárt ez a törvény továbbra is meghagyta e jog élvezetében. Minthogy azonban az 1848. törvény megtorló záradékkal nem bírt, a kötelespéldányok csak igen lánghán és ötletszerűen folytak be a könyvtárba. Egyébként 1855-től 1867-ig a cs. kir. helytartótanács rendelete értelmében a Múzeum a kötelespéldányokat egyáltalán nem kapta, hanem a rendőrséghez benyújtott próbanyomtatványokkal kárpótoltatott, míg a kötelespéldányt az osztrák kormány a M. Tud. Akadémia könyvtárába utalta át, amelyet először az 1840. évi VI. törvénycikk 11. §-a részesített ebben a kedvezményben s amelyet az 1848. évi XVIII. t.-c. épúgy elmellőzött, mint az egyetemet. Nem sokkal szerencsésebb volt az egyetemi könyvtár sem, melyet az osztrák kormány 1853-ban újra visszahelyezett régi jogába, de a nyomdászok

épolý kevésbé respektálták az abszolutizmus rendelkezéseit, mint a forradalmi idők törvényalkotását. Ez anarchikus állapoton az 1897. évi XLI. törvénycikk segített, mely a nyomdákat 200 K-ig terjedhető pénzberség terhe alatt arra kötelezte, hogy sajtójuk termékeit évnegyedenkint összegyűjtve 2—2 kimutatás kíséretében szolgáltatassák be a M. N. Múzeum és a M. T. Akadémia könyvtárának. A múzeumba azóta meglehetősen rendben folynak be az ország minden részéből a sajtótermékek, amelyek átvételét és ellenőrzését a könyvtárnak egy külön szerve, a kötelespéldányok osztálya, bonyolítja le. Ugyancsak 1897-ben egy másik törvénycikk (a XXXV-ik) a nyomdászokat arra is kötelezte, hogy tudományos kiadványaikból még egy harmadik példányt is szolgáltatassanak be, mely a M. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárát illeti meg. Ezen eleve tudományos célokat szolgáló kötelespéldányok mellett a könyvnyomtatók az összes sajtótermékek egy-egy példányát ellenőrzés céljából az illetékes kir. ügyészségeknek is kötelesek megküldeni. Ezeket az ügyészségi példányokat a vallás- és közoktatási minisztérium az igazságügyminiszterrel közösen kibocsátott rendelettel egyes fontosabb vidéki könyvtárak között osztotta meg. Így 1900-ban elrendelték, hogy a két erdélyi főügyészség területén működő nyomdák termékei a maguk teljességében, a budapesti főügyészség területén gyűjtött sajtóügyi kötelespéldányok pedig részben az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának gyarapítására fordíttassanak, kárpótlásul az 1871 május 14. igazságügyminiszteri rendelet értelmében járó kötelespéldányokért, mely rendelet az 1897 : XLI. törvénycikk életbeléptetésekor hatályát veszttette. Ugyancsak 1900-ban a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége javaslatára a többi főügyészségek területéről begyűlemlő sajtórendészeti kötelespéldányokat a debreceni ref. főiskola könyvtárába, a kassai Rákóczi-múzeumba, a nagyváradi kir. jogakadémia könyvtárába, Szabolcsvármegye nyíregyházai könyvtárába, a pécsi városi múzeumba, a pozsonyi városi (később egyetemi) könyvtárba, a selmecbányai városi múzeumba, a szegedi Somogyi-könyvtárba, a vasvármegyei Kultúr-egyesület szombathelyi könyvtárába s a temesvári városi könyvtárba utalták, míg a fővárosi

ügyesség területéről visszamaradó nyomtatványokat a budapesti Könyvtár-egyesület kapta.

Ha még hozzávesszük, hogy a XIX. század folyamán kifejlődött belföldi és nemzetközi tudományos érintkezés következtében fontosabb könyvtáraink előtt egy új gyarapodási forrás, a cserepéldányok intézménye nyílt meg, úgy fölemlítettük mindazokat az utakat és módokat, melyek könyvtáraink állományának növelését előmozdították. A csereviszony főleg a M. Tud. Akadémia, az egyetemek és azon tudományos intézeteink könyvtáaira járt tetemes előnyökkel, melyek saját kiadványokkal rendelkeztek.

12. *A könyvtárak könyvanyagának könyvtári feldolgozása.*

A könyvkészletek könyvtári feldolgozása, a katalogizálás terén — mint Európában általában — nálunk is nagy volt a haladás ebben a korszakban. A pesti egyetemi könyvtár eredetileg csupán szakcímtárt vezetett, mely kilenc csoportba osztva, a szerzők betűrendjében sorolta fel a meglévő munkák rövid címeit. A 11 ívrétű kötetből álló szakcímtár a következő csoportosítást tartotta szemelőtt: I. Hittudomány (2 köt.); II. Jog- (és állam-) tudomány; III. Orvos- (és természet-) tudomány; IV. Bölcsészet; V. Egyháztörténelem; VI. Polgári történelem; VII. Magyar dolgok (2 köt.); VIII. Nyelvtudomány; IX. Irodalomtörténet, oklevéltan, érem- és régiségtan, földleírás, amihez még a tiltott könyvek jegyzéke járult. Mindezen szakcímtárak, melyeken 1786 táján dolgoztak, csakhamar használaton kívül helyeztetek s ehhez képest az újabb szerzemények címeivel nem is egészítették ki. Ezt a primitív címtárat csakhamar felváltották azok a katalógusok, melyek még 1874-ben is használatban voltak és következőkép színvonalon tartattak. Ezek egy 23 foliókötetet kitevő betűrendes névcímtár a könyvtár törzsanyagáról — úgy a Balogh-könyvtárról, mint az akkor még városi tulajdont képező Frank-könyvtárról, valamint a kéziratokról külön 4-rétű cédulákon írt katalógusok álltak rendelkezésre — s egy 4-rétű cédulákon írt szakcímtár, mely a thékák szerint csoportosította az anyagot. Összesen 89 théka volt, de ezek közül 1874-ig csupán a I—XXVII. théka, továbbá

a XXXVII—XXXIX. théka tartalmáról készült el szakkatalógus, mivel a személyzeti létszám a forgalom emelkedésével lépést nem tartván, «a hivatali erőknél szakadatlanul a folyó és elodázhatatlan szükségletek kielégítésére kellett szorítkozniok». MÁRKI József könyvtárőrnek ez a nyilatkozata kortörténeti értékű: míg régebben a szakcím táraakra vetették a fősúlyt, a múlt század harmadik negyedében az általános betűrendes cím tára állt az érdeklődés homlokterében s a szakcím tára elkészítését csak másodrendű feladatnak tartották. Egyébiránt az egyetemi könyvtárban az egyes új szerzeményekről már abban az időben is készítettek 4-rétű papírlapokra írt cím fölvételeket s a betűrendes kötet cím tára ba e cédulák alapján vezették be a könyvek rövid címét. Maguk a cím cédulák azonban rendezetlen konglomerátumot alkottak és sem betűrendes (alap), sem szakcím tára nak nem használtattak. A könyvtár nak az új épület be történt beköltözése (1876) után vették munkába és készítették el a mai 4-rétű merített lapokból álló egyetemes betűsoros és a 8-rétű cédulák ból álló szakkatalógust, melyeknek egyre gyarapodó cédulái könyvalakú tokokban őriztetnek. Ekkor léptették életbe a rendezési terv kidolgozására kiküldött bizottság által megállapított s a könyvtár ban ma is érvényben lévő szakrendszert. Ez a szakrendszer kilenc, egy-egy nagybetűvel jelzett főszakból (A) Hittudomány, B) Jogtudomány, C) Államtudomány, D) Orvostudomány, E) Matematika és természettudomány, F) Philosophia, aesthetika és paedagogia, G) Történelem és földrajz, H) Philologia és literatura, I) Vegyesek) áll, melyek mindegyikét egy-egy kisbetű hozzáadásával 3—8 alszakra bontottak, úgy hogy a szakok száma negyvennyolcat tesz. A szakokon kívül még hét külön gyűjtemény is van, amihez továbbá a folyóiratok és a kéziratok külön csoportjai járulnak.

Az Orsz. Széchényi-könyvtár anyagából hosszú ideig csupán gr. SZÉCHÉNYI Ferencnek a könyvtár magvát képező gyűjteménye volt kellőkép rendezve és szakkatalógussal ellátva. A szakbeosztásnál a bécsi DENIS szakrendszerét követték, mely SALAMON példabeszédei 9. fejezetének 1. versén alapszik: «A bölcsesség házat épített magának s hét oszlopot vágott ki» s ennek megfelelően

hét főosztályra (Hittudomány, Jogtudomány, Philosophia, Orvostudomány, Mennyeiségtan, Történelem, Nyelvtudomány) oszlik. A későbbi gyarapodást azonban egyszerűen fölhelyezték a polcokra, míg a kötelespéldánycsomagokat föl sem bontották, hanem rájuk vezetve a beérkezés napját, garmadába rakták. E képtelen eljárásnak az alkotmányos kormány vetett véget, amely, miután a személyzetet kellőképp kiegészítette, 1868-ban elrendelte a rendezés haladéktalan megkezdését. A rendezési munkálatoknál, melyek 1869—1875. folytak, a müncheni Nemzeti Könyvtár szakrendszerét és katalogizálási szabályait vették alapul, melyeket akkor Németországban igen sokra tartottak, és több-kevesebb módosítással számos könyvtárba bevezettek. A M. N. Múzeum sem fogadta el minden változtatás nélkül a müncheni szakrendszert, hanem a tizenkét főszak (Encyclopoedia, Philologia, Historia, Mathematica, Physica, Anthropologia, Philosophia, Aesthetica, Politica, Medicina, Jurisprudentia, Theologia) 181 szakját 117 szakra vonták össze, a Bavarica szakokat pedig Hungarica szakokkal helyettesítették. A rendezés megkezdésekor elfogadott rendszer és elvek ma is érvényben vannak. Itt is kétféle katalógus készült: egy könyvalakú vászontokokban elhelyezett szakcímtár, rubrikázott negyedréttű kartonlapokon s egy folió-alakú könyvekbe írt szakrepertórium, mely egyúttal helycímtárul is szolgál.

Mindkét vezetőkönyvtárnak katalogizálási elvei és szakrendszere nagy hatással voltak kisebb budapesti és vidéki könyvtáraink újrarendezésére. Így az egyetemi könyvtár szolgált mintául a budapesti ref. theológiai akadémia újrarendezésénél, bár szakrendszerét a könyvtár vezetője maga készítette, de mint maga mondja: «főként a budapesti egyetemi könyvtár rendszerének figyelembevételével», viszont a pápai ref. főiskola könyvtárának rendezésénél az Orsz. Széchényi-könyvtár volt az előkép, de azzal a különbséggel, hogy a főszakok számát tízre korlátozták s ezek mindegyikét 3—4 alosztályra csökkentették. A müncheni tervet iránt — mint BARNÁK Ferdinánd egy 1883-ban írt cikkében olvassuk — különösen nagy volt az érdeklődés. A Nemzeti Kaszinó, az országház, a váci püspökség, a kalocsai főszékesegyház,

a debreceni ref. főiskola, a pannonhalmi főapátság, a győri püspökség, a fiumei gimnázium, a losonci reáliskola s a budapesti szerviták sorra kikölcönözték, hogy könyvtáruk felállításánál okuljanak belőle. Általában azonban elmondhatjuk, hogy a legtöbb könyvtár minden magasabb szempont mellőzésével, tisztán empirikus alapon állította fel azt a szakrendszert, melyet a könyvek csoportosításánál követett. Beérték a meglévő anyag természete által determinált néhány főszak felállításával, melyek sorrendje egészen esetleges s amelyeket a szakba sorolható könyvek számának megfelelően, esetleg még több-kevesebb — de inkább kevesebb, mint több — alosztályra tagoztak. Talán az egyetlen kivétel ez alól a pozsonyi ev. theológiai akadémia egyébként jelentéktelen könyvtárának szakrendszere, melyet 1892-ben dolgozott ki SCHNELLER István későbbi egyetemi tanár SCHLEIERMACHER Frigyes tudományosztályozásának hatása alatt.

Új fejezetet nyit könyvtáraink katalogizálása történetében a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárának SZABÓ Ervin akkori könyvtáros szerkesztésében 1902-ben megjelent katalógusa, mely Melvil DEWEY amerikai könyvtárosnak Európában sokat s méltán kifogásolt szakrendszerét, az u. n. tizedes szakrendszert (decimal classification) honosította meg hazánkban. A hazai viszonyoknak nem mindenben megfelelő Dewey-féle rendszernek több követője akadt. Valamennyi közt a legjelentékenyebb az ugyancsak SZABÓ Ervin igazgatósága alatt újjászervezett Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár volt, mely a némileg módosított új rendszer érdekében országos agitációt indított. Mint egy 1916-ban készült kimutatásból kiderül, addig csupán a budapesti jogi kar három szemináriumának könyvtára, a *Népszava* szerkesztőségi könyvtára és az Orsz. Magyar Keresk. Egyesülés könyvtára fogadta el a tizedes rendszert a Városi Nyilvános Könyvtár átdolgozásában, a Kereskedelmi Múzeum pedig az eredeti rendszert követte. A kommün alatt azután a könyvtárügyeknek a Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár tisztviselői sorából kikerült vezetői ezt a tizedes rendszert összes könyvtárainkra rá akarták erőszakolni. Szerencsére kifogytak a tervük kiviteléhez szükséges időből.

Jobbára a Dewey-féle rendszerrel kapcsolatban honosodott meg nálunk a cédulakatalógus kezelhetőbb formája is. Ez abban áll, hogy a negyedréttű cédulák helyett levelezőlap nagyságú kartonlapokat vettek használatba, melyek fiókos szekrényekbe fixálhatók s így az összekeveredés veszélye nélkül a nagyközönség kezébe adhatók. Az ilyen karthoték-rendszerű katalógusokat azonban oly könyvtárak is életbe léptették — így a kolozsvári egyetemi könyvtár — melyek egyébként a tizedes szakrendszert nem tették magukévá.

A közönség érdekeit leginkább kielégítő nyomtatott katalógusokat, érthető okokból, csupán a kisebb terjedelmű közkönyvtárak bocsáthattak olvasóik rendelkezésére. Hiszen arról, hogy egész anyagukat bibliografiai pontossággal lajstromozó jegyzékeiket nagy könyvtáraink kinyomtassák, úgy a rendelkezésre álló személyzet, mint az anyagi eszközök elégtelensége következtében szó sem lehetett. A nagy könyvtárak közül a M. N. Múzeum és a budapesti Egyetemi Könyvtár csupán egyes külön gyűjtemények (inkunábulák, kéziratok stb.) katalógusának közzétételére gondolhattak, míg a Budapesti Városi Könyvtár — gyakorlati jellegének megfelelően — egyes napi kérdésekről nyújtott kis jegyzékekben tájékoztatást, amelyek igen jól beváltak.

Egyébiránt az a külföldön egyre általánosabbá váló felfogás, hogy a közkönyvtárak az olvasókat a könyvtári anyag természete felől minél többféle katalógus útján tájékoztassák, nálunk csak föltöttebb lassan tört utat magának. Könyvtárügyünk egyik vezető egyénisége pl. még 1903-ban is azon az állásponton állt, hogy «az, aki nem tudja [hogya] a könyvtárban mit kell keresnie, hanem ezt a könyvtártól kívánja megkérdezni: az lehetetlen feladatot kíván és ahol a közönség kezén betűrendes címtár van, az csak arra való, hogy kiki maga keresi ki a könyvet és így a hivatalnokokon könnyít vele; de természetesen minden esetben tudnia kell, hogy mit akar keresni». Szerencsére nem minden könyvtárvezető állt ezen az, enyhén szólva, szűkkeblű állásponton. TÖMÖRKÉNY István, a jeles szépíró például, mint a szegedi Somogyi-könyvtár igazgatója, a könyvtár anyagáról egy tárgy-

mutatófélét szerkesztett, mely minden kezdetlegessége mellett is kitünő szolgálatot tett azoknak az olvasóknak — s az olvasók legtöbbször ilyen — akik nem tudják, hogy «mit akarnak keresni», vagy pontosabban, akik tudják ugyan, hogy miről akarnak olvasni, csak azt nem tudják, hogy kik írtak az őket érdeklő témáról.

A tájékozatlan olvasóknak ezt az útbaigazítást teszik lehetővé az ú. n. szótárkatalógusok, melyek főleg Angliában s az Északamerikai Egyesült-Államokban igen elterjedtek s a tökéletesség meglehetősen magas fokát érték el. Néhány vidéki könyvtárunk, így a hódmezővásárhelyi és az aradi több kevesebb szerencsével nálunk is megpróbálkozott ezzel a tipussal, melynek egy igen érdekes, nyomtatásban is megjelent képviselője a budapesti Erzsébet Népakadémia könyvtárának új betűsoros címjegyzéke 1917-ből. Kár, hogy szerkesztője, akinek egyébként a könyvtárosság nem volt kenyerre, az e téren már kialakult gyakorlatot nem ismerte s így művében nem is értékesíthette.

A könyvek katalogizálásával kapcsolatban emlékezünk meg a könyvkészlet felállításáról is. Könyvtáraink egy része még ma is az ú. n. helyhez kötött felállítási módot követi, mely abban áll, hogy az ABC nagy betűivel, vagy római számokkal megjelölt állványok kis betűvel jelzett polcaira fixálták a könyveket s ez a két betű, illetve szám és betű adta meg a könyvek helyrajzi számát. A helyhez kötött felállítás vagy a könyvek tartalmára való tekintet nélkül vagy a tartalom figyelembevételével történt. Az előbbire példa az egri érseki könyvtár, melynek felállítását TOLDY Ferenc 1853-ban azzal rója meg, hogy «a szakok autentikus átnézetét s a helybeli emlékezetet szinte lehetetlenné teszi. Minden darabnál a címtárhoz kell folyamodni». A másodikra felhozzuk a budapesti egyetemi könyvtárat, mely az egyes szakokon belül thékaszámmal és polcbetűvel rögzítette meg a könyvek helyét. Az egyes polcokon belül azután az odarögzített köteteket betűrendben állították föl. Érdekes, hogy éppen Egerben, az Egri Irodalmi Szemle egy névtelen cikkírója még 1879-ben emellett a helyhez kötött felállítási rendszer mellett tört lándzsát.

Ezzel a helyhez kötött rendszerrel az egyetemi könyvtár az

új épületben történt újrendezésekor szakított. A könyveket most az ujonnan megállapított szakokon belül a három főformátum (folió, kvart és oktáv) szerint külön választva érkezésük rendjében állították fel s folyószámmal látták el. Ezt a gyakorlatot követte már előzőleg is a M. Tud. Akadémia könyvtára, számos más könyvtár pedig éppen az egyetemi könyvtár példájára léptette életbe. Így tett pl. a temesvári Városi Könyvtár, de azzal a különbséggel, hogy csupán kétféle formátum között tett különbséget. A felállításnak ez a módja egyrészt áttekinthető, másrészt eléggé gazdaságos, de okvetlenül megkívánja egy helyrajzi katalogus elkészítését. A budapesti egyetemi könyvtárban egy ilyen munkába is vettek, de elkészítését a könyvtár vezetősége 1878-ban mint fölöslegeset (!) abbahagyatta.

A szakok szerinti fölállítás egy másik módja az, amelyet az Orsz. Széchényi-könyvtár s hatása alatt nem egy vidéki könyvtár is követ. Itt a könyvek az egyes szakokon belül a három formátum szerint a szerzők betűrendjében állítottak fel, miért is az egyes könyvek nem folyó-, hanem ugrószámmal láttattak el, hogy a számsorban a későbbi gyarapodás betűrendes beiktatására is hely maradjon. A fölállításnak ez a módja szerfölött megkönnyíti a kiszolgálást, de nagy helypazarlással s a könyvkészlet folytonos tologatásával jár. Előnye, hogy a szakkatalogus egyúttal a helyrajzi katalogus szerepét is betölti.

Jóval ritkább külföldön is az a felállítási mód, hogy a könyvek egyes szakokon belül megjelenésük évről-évre állítatnak egymás mellé. Nálunk a budapesti kereskedelmi és iparkamara könyvtára van ilyen kronologikus sorrendben fölállítva. Csinált-e iskolát, nem tudjuk.

Leggazdaságosabb a könyvek raktárrendszerű felállítása, ami abban áll, hogy a formátumuk szerint különválasztott anyagot minden szakcsoportosítás mellőzésével, érkezésük rendjében állítják a raktár polcaira s látják el az egytől végtelenig menő számsor egy-egy folyószámával. A raktárrendszerű felállítás elvét követték a kolozsvári egyetemi könyvtárnál az új épületbe való költözködés (1909) alkalmából, valamint a budapesti Városi

Könyvtár központi könyvtáránál. Legfőbb előnye, hogy a rendelkezésre álló férőhely képzelhető leggazdaságosabb kihasználására nyújt módot, különösen akkor, ha a folytatásos kiadványokat a törzssanyagtól elkülönítve állítják föl s csak teljes befejezésük, vagy megszűnésük után sorolják be a közös raktárba. Hátránya, hogy az egyes tudományszakok állományáról semminemű áttekintést nem nyújt, de ezt a szakkatalogusok teljesen pótolják. A mai óriási könyvtermelés s ebből kifolyólag a legnagyobb előrelátással épült könyvtáraknál is elkerülhetetlenül jelentkező helyszűke minden olyan esetben, amikor a könyvraktárak a közönség részére közvetlenül nem férhetők hozzá, a raktárrendszerű felállítást javallják.

13. *A közkönyvtárak kezelése és használata.*

Országos jellegű könyvtáraink kialakulása a személyzet terén eladdig uralkodott állapotokban is lényeges változást idézett elő. 1778-ig úgy kisebb, mint nagyobb könyvtárainkat vagy teljesen ingyen, vagy a megélhetést nem biztosító jelentéktelen tiszteletdíjért mellékesen kezelték. Azóta legalább nagy könyvtárainkban hivatásos tisztviselői kar működik s csupán a kisebb községi, intézeti vagy felekezeti gyűjtemények kezelői üzik mellékfoglalkozásként könyvtárosi tisztjüket. A pesti egyetemi könyvtárnál, mely az első rendes évi fizetéssel bíró tisztviselői karral rendelkezett, a vezetést, miként a külföldön is, sokáig mellékfoglalkozásként látta el valamelyik egyetemi tanár. Fordulat ezen a téren csupán 1878-ban állott be, de az igazgató személyét ekkor sem a könyvtár szakismeretekkel bíró tisztviselői közül választották ki, hanem egy kiváló történettudóssal töltötték be az állást, akinek úgy látszik nem jutott katedra az egyetemen s akiről a Magyar Könyvszemlében halála alkalmából megjelent megleghangú nekrológ írója dicsérőleg emeli ki, hogy hivatali szobáját «bizonyos tudományos központnak tekintette, ahonnan kényelmesebben lehet az egész hazai történettudományi életet áttekinteni». Ugyancsak mellékfoglalkozásként látták el eleinte az egyetemi könyvtár vezetését Kolozsvárt is, ahol csupán 1896 július 15 óta van az igaz-

gatói állás államilag rendszeresítve. Az Orsz. Széchényi-könyvtárban eleinte a könyvtár élén álló ör főfoglalkozásként töltötte be hivatását, de utóbb itt is megtörtént, hogy évtizedeken át egyetemi rendes tanárok voltak a könyvtár vezetői. Bár általában helyes az az álláspont, hogy nagyobb szabású könyvtárak vezetését csakis olyan szakemberekre volna szabad bízni, akik kizárólag a könyvtárosi hivatásnak élnek, mert mint az egyik jeles német szakember idézte közmondás tartja, két úrnak egyszerre nem lehet szolgálni, az állások ilyenén kumulálása nem sokkal veszedelmesebb, mintha a könyvtár élén olyan férfiú áll, akinek ugyan nincs más hivatalos elfoglaltsága, de a könyvtárosságot nem tekinti másnak, mint kényelmes sinecurának, melynek az a rendeltetése, hogy az állás betöltőjét eltartsa. Ez utóbbi felfogás a XVIII. század hagyatéka s nálunk talán még tovább tartotta magát, mint Nyugat-Európában, hiszen a M. N. Múzeumnál csak 1894-ben szűnt meg az a képtelen állapot, hogy az Orsz. Széchényi-könyvtár vezető állása az alapító gróf családjának a kijelölése alapján töltesse be. Annyi tény, hogy az olyan tudós, aki elsősorban, vagy pláne kizárólag szaktudományának él, nem való egy nagy könyvtár élére, melynek bonyolult gépezete céltudatos vezetés híján könnyen megakadhat, amint az nem egyszer tényleg meg is történt, de az is kétségtelen, hogy tudományos közkönyvtár élén a legjobb adminisztrátor s a legkitünőbb könyvtári szakember sem állhatja meg tökéletesen a helyét, ha nincs érzéke a tudományos kutatás követelményei iránt, már pedig ez az érzék olyanoknál alakul ki a legbiztosabban, akik maguk is valamely tudományszak művelői. Jóval súlyosabban nehezedett könyvtáraink fejlődésére az a körülmény, hogy a tisztikar szakképzésével senki sem törődött. A M. N. Múzeum szervezeti szabályzata (18. §.) előírt ugyan egy a belépő tisztviselők által leteendő vizsgát, de az tisztán a nyelvi ismeretek megállapítására szorítkozott s csakhamar üres formássággá zsugorodott össze. A könyvtárosainktól utóbb egyetemi végzettséget s ezzel kapcsolatban doktori oklevelet kívántak meg, de könyvtári szaktudást még akkor sem, amikor ezeket az ismereteket a kolozs-

vári (1901 óta) és budapesti (1914 óta) egyetemen a könyvtár-tanból habilitált magántanároktól meg lehetett volna szerezni. Sőt még a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének könyvtári kurzusait sem írták elő kötelezőleg a könyvtári gyakornokoknak s jellemző, hogy pl. a M. N. Múzeum gyakornokai közül egyetlen egy sem akadt, aki ezekre a múzeumi könyvtár helyiségeiben tartott kurzusokra eljárta volna. Az állami könyvtárak vezetőségének a nemtörődömségével szemben némi haladást jelentett Budapest székesfőváros tanácsának az az intézkedése, mellyel 1912-ben életbeléptette a Városi Nyilvános Könyvtár újonnan kinevezett tisztviselői részére kötelező könyvtári szakvizsgát s egyúttal arról is intézkedett, hogy a jelöltek a szükséges szakismereteket a könyvtárban rendezett tanfolyamon elsajátíthassák. A Városi Könyvtár kezdeményezését azután a kömmün idejében a könyvtárügynek a könyvtár tisztikarából kikerült megbízottjai az egész országra kiterjesztették s e célból egy kéthónapos kurzust is tartottak, amelynek a propagandisztikus célzat mellett az volt a legfőbb hibája, hogy a végén vizsgálat nélkül osztogatták a hallgatóknak a bizonyítványokat. E bizonyítványok egyéb-iránt a kömmün bukásával érvényüket veszítették s így könyvtár-ügyünk további kialakulására hatást nem gyakoroltak.

Egyetemi könyvtárainknál, miként a hasonló szervezetű német intézeteknél, sok nehézséget idézett elő az egyetemi tanárokból alakított könyvtári bizottság, mely főleg a könyvtár egységes fejlesztését veszélyeztetheti s akadékoskodásával sok keserűség okozója lehet. Már az egyetemi könyvtár megvizsgálására 1780-ban kiküldött bizottság is kárhóztatja, hogy a könyvtár javadalma kizárólag a tanárok használatára szükséges könyvek beszerzésére fordítható s nem a könyvtár, hanem az egyetemi tanács kezelése alatt áll. A bizottság és a könyvtárigazgató között azonban a differenciák szerencsére csak egy esetben fajultak el odáig, hogy az igazgató elkeseredésében otthagya állását (1876).

Ami nagy könyvtáraink tisztviselői létszámát illeti, ez, mondhatni, soha sem tartott lépést a kor szükségleteivel s bizonyára ez is egyik oka annak, hogy könyvtáraink teljesítőképessége nem

érte el egészen a külföldi színvonalat. A pesti egyetemi könyvtárban pl. 1874-ben ugyanakkora volt a személyzeti létszám, mint száz évvel azelőtt, holott a kiszolgálandó közönség igényei legalább megtízszereződtek. Az Orsz. Széchényi-könyvtár tiszti személyzete 1860-ban egy őrből meg egy irtokból állott s nagy vívmány volt, hogy ekkor végre betöltötték a 40 év óta üresen álló segédőri állást! S még később is (1888-ban) megtörtént, hogy a múzeumi könyvtárnál szervezett új állás javadalmazásának fedezésére a budapesti egyetemi könyvtár egyik állását használták fel. A világháború kitörésekor a budapesti egyetemi könyvtár tiszti létszáma az igazgatón kívül 14 személyből, a M. N. Múzeum könyvtáráé pedig 21-ből állott, míg a budapesti Városi Könyvtár, igaz, hogy a szolgálkat is beleértve, 42 egyént foglalkoztatott. Vidéken a személyzeti létszám dolgában is a kolozsvári egyetemi és múzeumi könyvtár vezetett, melynek tisztikara az igazgatón kívül 14 egyént számlált. Egyebütt többnyire tiszteletdíjas mellékfoglalkozásként üzték a könyvtárosságot. Azonban elvétele, így a szegedi Somogyi-könyvtárnál, a nagyváradi és a pozsonyi városi könyvtárnál s az aradi közművelődési palotánál volt 1—1 szervezett könyvtárosi állás. A debreceni ref. főiskola könyvtárában pedig a vezető akadémiai tanár irányítása mellett két könyvtár-tiszt dolgozott.

A könyvtárak és a közönség egymáshoz való viszonyát az egész korszakban az egyre fokozódó liberalizmus jellemzi. A budapesti egyetemi könyvtár olvasóterme pl. kezdettől fogva mindenki számára nyitva állt, még pedig eleinte (1786) november 1-től szeptember 20-ig minden köznap, szombat kivételével. A XIX. század ötvenes éveiben a nagy szünet csak egy hónapra terjedt s a könyvtár a köznapok sorából hétfőn volt zárva. A hetvenes évek óta a könyvtár olvasótermét ismét két hónapon át: júl. 1-től aug. 31-ig tartották zárva, azonban közvetlenül a háború kitörésekor az volt a gyakorlat, hogy júl. 1-től aug. 15-ig legalább a kutatók számára fenntartott belső dolgozóhelyiségeket hetenkint négyszer d. e. 9—1-ig nyitva tartották. A szorgalmi idő alatt a nagy olvasóterem köznapokon d. e. 9-től este 8-ig, a belső

dolgozóterem pedig szombat kivételével d. e. 9-től d. u. 6-ig (szombaton 9—12-ig és vasárnap 9—11-ig) volt nyitva. Az Orsz. Széchényi-könyvtár 1803 dec. 10-én nyílt meg a közönség számára s naponként délelőtt és délután hat órán át volt hozzáférhető. Ez az intézkedés azonban a napoleoni háborúk következtében beállott zavaros időkben megszűnt s azontúl, főleg a könyvtár örökös hányattatásai miatt a használat évtizedeken keresztül szünetelt. Valóban nyilvános könyvtárrá csupán 1866-ban vált azáltal, hogy a ma is olvasótermül szolgáló helyiséget megfelelő módon bebútorozták s a nyilvánosságnak átadták. Az olvasótermet ezentúl köznaponként d. e. 9-től 1-ig látogathatta minden tisztességesen öltözött 16 éves egyén, aki a szeptembertől júliusig érvényes ingyenes igazolványt kiváltotta. A két nyári hónapon itt is csupán a kutatók fordulhattak meg, augusztus utolsó két hete kivételével, amikor takarítás címén a könyvtár teljesen el van zárva a közönség elől. Az olvasóterem nyitási idejét 1904 októberétől kezdve három órával meghosszabbították, miáltal a használat lényegesen emelkedett. A kommün idején a nyári hónapokban az olvasóterem záróráját d. u. 4-ről 6-ra tolták ki, de utóbb ismét visszatértek a régi rendhez, mivel a nyitás meghosszabbításával járó költségtöbbletre hiányzott a fedezet. Kolozsvárt az egyetemi és múzeumi könyvtár olvasó- és dolgozótermeit az új épületben d. e. 8—1-ig és d. u. 3—8-ig tartották nyitva, Szegeden pedig a városi könyvtárt d. e. 10—1-ig és d. u. 4—7-ig használhatták a 16. életévüket betöltött tisztességesen öltözött egyének.

Házi használatra valamennyi könyvtárunk kölcsönöz ki könyveket. Az egyetemi könyvtárakban a tanulmányi élet a lecke-könyvre, mások biztosíték ellenében, míg egyetemi tanárok, közhivatalok és a könyvtári személyzet előtt személyesen ismert egyének egyszerű térítvényre kaphatnak ki könyveket. Az Orsz. Széchényi-könyvtár sem az index, sem a biztosíték ellenében való kölcsönzést nem ismeri s így csak közhivataloknak s a személyzet előtt ismert szakembereknek, vagy előkelő társadalmi állású egyéneknek kölcsönöz ki könyveket. A kikölcsönzési határidő rendszerint két hónap, amit azonban a legtöbb olvasó nem szokott betartani.

Az Orsz. Széchényi-könyvtárban úgy elfajultak az állapotok, hogy a könyvtárőr 1882/83. évi jelentésében törvényerejű jogalappal bíró szabályzat életbeléptetését sürgeti, mivel — úgymond — «gyakori esetben megtörténik, hogy a kikölcsönzött könyvek csak évek mulva kerülnek vissza a könyvtárba». Azóta sokat javult a helyzet: mivel a kikölcsönzött könyvek lejárátát nyilvántartják s a késedelmeskedőket megintik. Az egyetemi könyvtárban intési díjakat is szednek, a budapesti Városi Könyvtárban pedig, mely közművelődési jellegéhez képest a kölcsönzésben különösen szabadelvű, intési díjakon kívül elég tetemes bírságpénzek kivetésével igyekeznek rendhez szoktatni a fegyelmezetlen közönséget. A vidéki könyvtárakban a kikölcsönzés általában szintén közkeletű. Még az olyan speciális könyvtárat is, minő a kalocsai főszékesegyház könyvtára, bármely helybeli lakos térítvény ellenében használhatja, még pedig egy 1836-ban kelt érseki rendelet alapján. Az olyan megkülönböztetés, aminőt a pápai ref. főiskola 1802. évi szabálya a református és más hitű kikölcsönzők közt felállít, ma már országszerte ismeretlen fogalom. Érdekes az árvavármegyei Csaplovits-könyvtár 1840. évi szabályzata, mely a könyvkikölcsönzés időtartamát egy negyedévben állapítja meg, de csakis a megyei földbirtokost minősíti olyannak, mint aki egyszerű névaláírással kölcsönözhet ki könyveket. Mások csak pénzbiztosíték, vagy megyei földbirtokosok, illetve testületek (pl. «helységek, zsidó községek») kezessége mellett kaptak kölcsön könyveket. A könyvtárak szabadelvű használatára üdvös befolyást gyakorolt a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége is, mely az állami segélyezést főleg ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a segélyezett könyvtár a nagyközönség részére megnyitassék.

Kéziratokat, ritkaságokat egyetlen könyvtár sem kölcsönöz ki magánszemélyeknek, de azzal, hogy könyvtáraink az egymás-közi kölcsönzést, mely külföldön nem egy helyt még ma is jámbor óhajítás csupán, programjukba vették, anyaguknak még ezt a részét is — néhány pótolhatatlan érték kivételével — bárki számára könnyen hozzáférhetővé tették.

A külföldi — elsősorban osztrák és német — könyvtárakkal való kölcsönviszonyt először a budapesti egyetemi könyvtár építette ki rendszeresen 1879-ben. Az itt bevált gyakorlatot azóta a többi könyvtár is követi. Külföldi könyvtárakkal szemben gyűjteményeink a viszonyosság elvi alapján állanak s a világháború kitöréséig minden diplomáciai formáság mellőzésével tettek eleget a külföldi testvérintézetek kívánalmainak.

14. Fontosabb magánkönyvtáraink.

Könyvgyűjtő magánembereink a XVIII. század utolsó harmadában rendkívül elszaporodtak. Kedvező anyagi viszonyaiknál fogva a legnagyobb és legértékesebb gyűjteményekre a főurak és főpapok tettek szert, akik könyveiket az ország határain túl terjedő összeköttetéseiket is fölhasználva, utánjárást és áldozatot nem kimélve, hozták össze. A kor egyik legkiválóbb bibliofilje, gróf TELEKI Sámuel udvari kancellár (1739—1822) pl. még mint tanuló külföldön kezdett könyveket gyűjteni s e nemes szenvedélyét élete fogytáig megőrizte. Könyvekre és iskolákra KAZINCZY Ferenc szerint 800.000 forintnál többet költött s majd 40.000 kötetből álló gyűjteményt hagyhatott családi hitbizományként utódaira, mely mint nyilvános jellegű könyvtár állt fenn Marosvásárhelyt. Gyűjteményének gyöngye az a Korvin-kódex volt, melyet Zweibrückenben szerzett. Vagy húsz inkunábulumot s 285 olyan munkát hordott össze, mely a könyvtár 1796—1819-ben kinyomatott katalogusában ritkaságnak van jelezve. Szenvedélyét felesége, iktári BETHLEN Zsuzsanna is osztotta, aki főleg magyar könyveket vásárolt s gyűjteményét utóbb a férjével egyesítette. Szép és értékes könyvtára volt gróf TELEKI József (1738—1796) koronaőrnek is, akit a nagytudású és szenvedélyes könyvgyűjtő BOD Péter nevelt s akinek Svájcban, Hollandiában, Német-, Francia- és Olaszországban tett utazásain bő alkalmat nyílt könyvek beszerzésére. Élt is az alkalommal s mintegy 10.000 forint értékű könyvtárt gyűjtött, amit azután CORNIDES Dánielnek, egykori titkárának s későbbi egyetemi tanárnak a gyűjteményével egészített ki, amelyet CORNIDES halála (1787) után 1000 aranyon

váltott magához. Gyűjteménye később a M. Tud. Akadémia birtokába jutott. Báró BRUKENTHAL Sámuel (1721—1803) erdélyi kormányzó egyforma lelkesedéssel gyűjtött régi pénzeket, festményeket, régiségeket, ásványokat és könyveket s nagyszabású múzeumát, mint már fentebb említettük, a nagyszebeni ev. egyház által fenntartott gimnáziumnak hagyta.

Ugyancsak közintézeté lett gróf BATTHYÁNY Ignác (1741—1798) erdélyi püspök gyulafehérvári könyvtára is, melyet részben maga gyűjtött Rómában és itthon, ahol a szekularizáció következtében a régi könyvek gyűjtésére bőséges alkalom kínálkozott, de amelyet főleg azzal tett páratlan gazdagságú gyűjteménnyé, hogy 1786-ban állítólag 40.000 frton megvásárolta gróf MIGAZZI Kristóf bibornok, volt váci püspök pompás könyvtárát. Gyűjteményének legszebb gyöngye, a IX. századból való *Codex Aureus* valószínűleg MIGAZZITól került hozzá. BATTHYÁNY könyvtára páratlanul állt a hazai magángyűjtemények között, mintegy hatodfélszáz ősnymtatványával, 600 féle kiadásból álló bibliagyűjteményével, közel 200 régi magyar könyvével s 765 kötetnyi kéziratával, melyek közül 273 darab a mohácsi vész előtti időre esik, köztük egyik legrégebb magyar nyelvemlékkel, a gyulafehérvári glosszákkal.

A magyar közműveltség szempontjából kevésbé szerencsés volt a sorsa egy másik századvégi nagyszabású magángyűjteményünknek, a több mint 20.000 kötetből álló Apponyi-könyvtárnak, melyet 1774-ben alapított Bécsben gróf APPONYI Antal György s melyet, mint fentebb láttuk, fia, Antal gróf hiába ajánlott fel 1827-ben Pozsony városának. A klasszikusok első kiadásaiban, természetrajzi publikációkban s heraldikai kéziratokban bővelkedő gyűjtemény legértékesebb részét azután a dédunoka, gróf APPONYI Lajos 1892 november havában elárvereztette a londoni Sotheby cégnél s ezzel a híres gyűjtemény osztozott a magángyűjtemények rendes sorsában. Legfőbb ékessége egy IX. századi PRUDENTIUS-kódex s PTOLOMAEUS *Cosmographia*-jának egy 17 térképpel ellátott kéziratos példánya voltak, mely utóbbi az 1478. évi kiadás alapjául szolgált.

A magyar kultúra számára ugyancsak veszendőbe ment, bár a szétszóródástól megmenekült az a görög és latin remekírók első kiadásából álló pompás gyűjtemény, melyet gróf REVICZKY Károly Imre v. b. t. t. császári miniszter (1736—1793) hozott össze diplomáciai pályáján, mely őt Konstantinápolyba, Varsóba, Berlinbe, Badenbe s végül Londonba vezérelte. Gyűjteményét Periergus Deltophilus álnéven írt *Bibliotheca graeca et latina* (Berlin, 1784) című munkájában aprólékos szeretettel ismertette. Bogara volt, hogy nem állhatta a lapszéli jegyzetekkel bíró példányokat, mivel ezzel elpusztult a margók tisztasága s állítólag még egy «*liber notatus manu Scaligeri*» is forrásba hozta a vérét. Könyvtárát 1790-ben 500 font sterling évjáradékért átengedte George John II. earl of SPENCER lordnak s gyűjteménye a híres Althorp Libraryvel 1892-ben a manchesteri John Rylands Memorial Librarybe került.

A magyar irodalom szempontjából e két, részben vagy egészben külföldre vándorolt magánkönyvtárnál jelentősebb az a hatalmas gyűjtemény, melynek alapját az 1733-ban elhunyt RÁDAY Pál vetette meg s amelyet elsőszülött fia, előbb báró, majd gróf RÁDAY Gedeon (1713—1762) nemcsak hogy szenvedélyesen továbbfejlesztett, hanem a legnagyobb készséggel rendelkezésére is bocsátott a haza multját kutató tudós tanároknak, papoknak és íróknak. Állandó összeköttetésben állott BERHARD Frigyes bécsi és WEINGAND pesti könyvkereskedőkkel, de a föléledő magyar irodalom jelesein, így KAZINCZY Ferencnek a segítségét is igénybe vette a könyvek felkutatásában és megszerzésében. Fáradozásának meg is volt az eredménye: egy a XVIII. század utolsó éveiben vagy legkésőbb a XIX. század elején fölvett kimutatás szerint a könyvtár 4.873 mű 10.302 kötetéből állott s becsértéke 134.045 forint volt. Leggazdagabb volt, a kötetek számát tekintve, az irodalomtörténet és bibliografia (403 mű 1.805 kötet), ezt követte a theologia (854 mű 1513 kötet) és a történelem (449 mű 999 kötet). Kötet számra jóval kisebb (618) a görög és római klasszikusok csoportja, de becsértéke az első két helyen említett szakok együttes becsértékével vetekszik. Érdekes a külföldi modern szépirodalom kötet szerinti megoszlása is. A német költők 284 mű 480 köte-

tével, a franciák 236 mű 664 kötetével, az olaszok 117 mű 209 kötetével, a spanyolok 18 mű 21 kötetével s végül a lengyelek 11 mű ugyanennyi kötetével voltak képviselve benne. A könyvtár a kiváló bibliofil halála után hosszú ideig használatlanul porladozott a család péceli kastélyának polcain. Eladását már 1805-ben tervezték, de egyelőre nem lett semmi a dologból. 1843-ban az országgyűlésen került szóba a könyvtár s a karok és rendek elhatározták, hogy 40.000 forinton megszerzik a nemzet részére, de a határozat végrehajtására nem került a sor. Végre 1860-ban ismét ráterelte a közvélemény figyelmét az akkoriban BALLAGI Mór szerkesztésében megjelenő *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. A folyóirat cikke kiinduló pontja volt annak a mozgalomnak, mely a könyvtárnak a budapesti ref. theológiai akadémia számára való megszerzésére vezetett. Az ezúttal 20.000 forintban megállapított vételárat országos gyűjtés útján hozta össze a dunamelléki ref. egyházkerület.

Gróf RÁDAY Gedeonnál jóval nagyobb könyvtárat hozott össze gróf SZÉCHÉNYI Ferenc. Nagycenki kastélyában 11.884 mű közel 15.000 kötetet s 1152 kéziratot, mintegy 2000 kötetben — az utóbbiak kizárólag hungarikumok voltak —, továbbá tekintélyes térkép-, metszet- és éremgyűjteményt halmozott össze s ezek katalógusát is kinyomatta. Majd egy nagylelkű gesztussal följajánlotta a magyar nemzetnek s ezzel, mint főntebb láttuk, a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítójává lett.

Ugyancsak közcélokra engedték át nagy szeretettel egybehordott gyűjteményeiket gróf ESTERHÁZY Károly egri püspök, aki 20.000 kötetes könyvtárát még életében megnyitotta a közönségnek; KLIMÓ György pécsi püspök, aki 11.000 kötetet meghaladó magángyűjteményét a káptalan könyvtárával egyesítve adta át a köznek és PATACHICH Ádám kalocsai érsek, aki magánkönyvtárát a székesegyházi és a káptalan könyveivel egyesítve 1784-ben kelt adománylevelében a kalocsai érsekségben utódainak a főszékesegyházzal és a főkáptalannal való közös birtoklásul adományozta.

E nagyszabású könyvgyűjtők mellett se szeri, se száma a kisebb könyvgyűjtőknek. Ebben a korban alig volt főuri kastély, amelyben ne lett volna néhány ezer kötetes könyvtár. Ariszto-

kratáink leginkább a francia «felvilágosodás» irodalmát gyűjtötték. Tipikus példája az ilyen «aufklärista» szellemű gyűjteménynek az a néhány ezer francia kötet, melyet gróf CSÁKY István és neje, szül. gróf ERDÖDY Julia gyűjtött össze leginkább bécsi közvetítéssel homonnai kastélyában. Utóbb az ATZÉL-könyvtárba olvadva Aradra került s az ottani kultúrpalotában nyert elhelyezést.

Jelesebb íróink, tudósaink és lelkészeink is, bár a szó szűkebb értelmében bibliofileknek alig nevezhetők, súlyt vetettek arra, hogy érdeklődési körüknek megfelelő könyvtárak legyen. Szinte beláthatatlan sorukból megemlítjük Kénosi TÖZSÉR János unitárius lelkészt (1708—1772), egyházának jeles bibliografusát; CORNIDES Dániel egyetemi tanárt (1732—1787), akinek gyűjteménye, mint fentebb láttuk, a marosvásárhelyi TELEKI-könyvtárba olvadt; PÉTZELI József komáromi ref. prédikátort s jeles magyar költőt (1750—1792), akinek külföldi irodalmi művekben is gazdag könyvtáráról jól tájékoztat az a jegyzék, melyet özvegye 1793-ban adott ki Pozsonyban, amikor a 682 műből, mintegy 1437 kötetből álló gyűjtemény dobra került; mossóci INSTITUTEUR Mihály ev. lelkészt (1731—1803), aki 40.000 váltóforintra becsült, szlavikákban gazdag könyvtárát 3.000 forintnyi alapítvánnyal együtt a pozsonyi ev. lyceumra hagyta; BENKÓ József ref. lelkészt és jeles botanikust (1740—1814), aki könyvtára és növénygyűjteménye egy részét 1799-ben 700 forinton a nagyenyedi ref. iskolának adta el; a szerencsétlen végű SINAI Miklós debreceni kollégiumi tanárt (1730—1808), akinek főleg XVI. századi magyar s hazai vonatkozású nyomtatványokban gazdag könyvtára volt, melyből KAZINCZY Ferenc sajtó alá rendezte SYLVESZTER grammatikáját s melyet FÁY János debreceni szenátor szerzett meg, akitől azután nagy része HOROVITZ budapesti antikváriushoz került; ZIGÁN János veszprémi, majd hűgyészi ev. lelkészt (1772—1809), akinek hungaricákban gazdag könyvtára utóbb a padlásra került az egerek martalékává, úgy hogy SZÉLL Farkas 1885-ben alig néhány nagybecsű darabját tudta már megmenteni; Szathmári PAP Mihály kolozsvári ref. teológiai tanárt (1737—1812), akinek görög, latin, német, francia s régi ritka, valamint újabb magyar munkákban gazdag könyvtárát különös dícsérettel emeli

ki a *Magyar Hirmondó* 1781. évfolyama; SCHWARTNER Márton egyetemi tanárt (1759—1823), aki mintegy 12.000 kötetes könyvtárát 15.000 forintnyi alapítvánnyal együtt a késmárki ev. lyceumra hagyta; KISFALUDY Sándor koszorús költőnk (1772—1844), akinek 2154 kötetes könyvtára 1897 óta a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában van; s BATSÁNYI Jánost, a sokat hányatott író (1763—1845), aki végrendeletileg hagyta a Múzeumra magyar irodalmi termékekben gazdag, 1121 kötetre rugó könyvtárát.

E felsorolással eljutottunk a XIX. század közepéig s így meg kell emlékeznünk arról a három férfiúról, akik a múlt század első felének bibliofiljei közt a legelső helyet foglalják el: JANKOVICH Miklósról, HORVÁT Istvánról és hidaskürti NAGY Istvánról.

Vadasi és jeszenicei JANKOVICH Miklós földbirtokos (1775—1846) szinte egész életét tanulással, utazással és gyűjtéssel töltötte. Nagyszabású könyv-, kézirat, érem- és régiséggyűjteményt hozott össze, melyet 1832-ben 125.000 ezüstforintért vásárolt meg az országgyűlés a Magyar Nemzeti Múzeum részére. Az elsőrangú ritkaságokban gazdag könyvek és kéziratok száma 30.000 körül járt, az okleveleké pedig több ezerre rugott. «Ezzel kapta a könyvtár legelső két Korvin-kodexét, számos unikumát, történelmi értékű kézíratainak és okleveleinek leg többjét. A gyűjteményben volt a legelső magyarországi nyomtatott könyvnek, a budai krónikának egy kevésbé jól fenntartott példánya is.» A Múzeum ősnymontatványgyűjteményének tetemes része is — közte számos valóban nagyértékű darab — JANKOVICH könyvtárából származik. Mint vérbeli gyűjtő, JANKOVICH szenvedélyéről ezután sem tudott lemondani s csakhamar egy második, amannál kisebb jelentőségű gyűjteményt hozott össze, melyből a kéziratok egy részét 1850-ben 5.000 frton megvásárolta az Akadémia, míg a többi az örökösök 1852 január 22 és következő napjain elárvereztették. Az árverési hirdetmény szerint számos hártára és papirosra írt kodex, köztük MÁTYÁS király egy imakönyve és ZSÁMBOKY János Mossóczy tinini püspöknek ajándékozott bibliája, több száz inkunábulum, 1750-nél több oklevél s több ezer újabbkori nyomtatvány került kalapács alá.

HORVÁT István egyetemi tanár és múzeumi könyvtárőr (1784—

1846) mintegy 30.000 kötetnyi nyomtatványból és 946 kötetnyi kéziratból álló gyűjteménye nem volt oly sokoldalú, mint a JANKOVICH-könyvtár, de hungarikumokban és historiai forrásművekben talán még ennél is gazdagabb. Néhány becses inkunabulum is akadt benne. Állítólag MILOS herceg idejében 150.000 pengőforinton Szerbia részére akarták megszerezni, de a jeles tudós nem volt hajlandó életében megválni kedves könyvtárától. 1846-ban vásárolták meg az Országos Széchényi-könyvtár számára, de csupán 1851-ben szállították be.

Hidaskürti NAGY István (1800—1863), a kir. hétszemélyes tábla birájának darabszámra jóval kisebb, de kizárólag válogatott ritkaságokból — köztük egész sereg hungarikumból — álló gyűjteménye, sajnos, szétszóródott. Gyűjteményét, mely 2043 nyomtatott munkából, 4000 röpiratból, 100 kötet kéziratból és 7000 db eredeti oklevélből állott, örökösei 1869-ben 10.000 tallérért eladták Liszt és Franke lipcsei antikváriuscégnek, mely a könyvtár XVI. és XVII. századi magyar unikumait darabonként adta el. A ritkaságok javarészt a British Museum szerezte meg, míg a kéziratgyűjteményt 1875-ben a Magyar Nemzeti Múzeum 7500 forinton váltotta magához.

Ha még megemlíthjük losonci Farkas Lajos földbirtokost, akinek terjedelemre nem nagy (1386 kötet nyomtatvány és 223 kézirat, köztük egy Korvin-kodex), de unikumokban és európai jelentőségű ritkaságokban gazdag könyvtárát 1873-ban szerezte meg a Magyar Nemzeti Múzeum; almási BALOGH Pál (1794—1867) homöopata orvost, akinek 50.000 kötetet megközelítő, főleg természettudományi, orvosi, szépirodalmi és utazási művekben gazdag gyűjteményét 1870-ben 12.000 forinton vásárolta meg az állam a budapesti egyetemi könyvtár részére és báró BALDÁCSI Antal (1803—1878) 1848/49-es ezredest és országgyűlési képviselőt, akinek 7000 kötetet meghaladó becses bélai könyvtárát SIMOR János hercegprímás váltotta magához, úgy azt hisszük, kimerítettük a XIX. század első felében élt azon könyvgyűjtőink sorát, akikről egy ilyen vázlatos áttekintésben okvetlenül meg kell emlékeznünk.

A XIX. század második felében a hazai könyvgyűjtők száma

légió. Egy 1885-ben fölvelt statisztika 964 magánkönyvtárról számol be, melyek összesen 2,282.601 kötetet tartalmaztak. A beérkezett kimutatások 845.693 mű nyelvét is feltüntetik. Eszerint 314.693 mű magyar, 268.607 mű német, 95.532 mű francia, 95.454 mű latin, 32.944 mű angol nyelvű, míg 38.872 mű egyéb európai és európan kívüli nyelven szól vagy többnyelvű. Az állomány 1,173.412 kötetéről szakok szerinti kimutatás is készült. Eszerint szépirodalmi mű volt 239.621 kötet, történeti 215.747 kötet, államtudományi 147.321 kötet, nyelvészeti 139.638 kötet, bölcsészeti 132.938 kötet, természettudományi 121.131 kötet, enciklopédikus 67.026 kötet, hírlap 42.592 kötet és tankönyv 36.160 kötet, míg 131.228 kötet a semmitmondó vegyesek rovatába került. Azóta magánkönyvtáraink száma és állománya — még az időközi erős fluktuációt is leszámítva — bizonyára megsokszorozódott. Hiszen 1885-ben a legtágabb értelemben vett közkönyvtárak száma pl. ugyane munka szerint mindössze 1400 volt, a bennük fölhalmozott könyvek száma pedig 3,298.236 kötet, míg az összeomlaskor (1918) a tudományos, közművelődési és népkönyvtárak száma 7309-re rúgott, amelyek összesen 10,439.329 kötettel rendelkeztek.

Épen ezért a XIX. század második felének s a XX. század első ötödének könyvgyűjtői közül csak a legjelentősebbeket emeljük ki, vagy azokat, akik egy-egy sajátos gyűjtői irány legjellegzetesebb képviselői. A sort aligha nyithatnók meg méltóbb egyéniséggel, mint ma is élő bibliofiljeink nesztorával, gróf APPONYI Sándorral (szül. 1844-ben), aki alig tizennégyéves korában vetette meg páratlan gyűjteménye alapját. 1858-ban vásárolta meg egy londoni antikváriustól azt a *Biga Salutist*, melyet ma is kegyelettel őriz. Apja, Rudolf gróf párisi, majd londoni nagykövetünk mellett mint követségi titkár hosszú éveket töltött a bibliofília két legfőbb emporiumában, ahol az ő tudása és vagyoni helyzete kétségkívül lehetővé tette volna számára a bibliofil világcikkek egybegyűjtését. Ő azonban nemcsak lelkes könyvbarát, hanem egyúttal kitűnő hazafi is volt, aki elsősorban egy olyan irodalmi ágra vetette magát, melyhez csakis külföldön lehetett hozzáférni

s amely mégis elsősorban a magyarságot érdekelte: külföldi szerzőknek magyar vonatkozású műveire. Az ötvenes és hatvanas évek nagy árveréseit ebből a szempontból küzdötte végig s gyűjteményének nem egy gyöngye a SUNDERLAND-, HOPETOWN-, RICHARDSON-, CORRER-, SYSTON PARK-, MAGLIONE-, ARCHINTO-, MANZONI-, HEBER-, BORGHESE- és RUGGERI-könyvtárból került hozzá. Természetesen magánosoktól és antikváriusoktól is sokat vásárolt. Amióta (1876) lengyeli kastélyában visszavonultan él, a bel- és külföldi antikváriusokkal állandó összeköttetést tart fenn s egyre gyarapítja kincseit. A ritkaságokban bővelkedő könyvtár értékét nagyban fokozza, hogy a pompás karban tartott könyvek vagy egykorú eredeti kötésekben, vagy az újabb könyvkötőművészet remekeiben pompáznak. BOZÉRIAN, CAPÉ, TRAUTZ-BAUZONNET és BEDFORD műhelyéből kikerült remek kötései az 1882-ben Budapesten rendezett könyvkiállításon általános feltűnést keltettek. De APPONYI nemcsak nagy szeretettel gyűjtötte egybe, hanem elmélyedő gondossággal tanulmányozta is kincseit, amiről beszédes tanubizonyosság az a pompás kiállítású két kötet, melyet 1900—1902-ben adott ki magyar és német nyelven *Hungarica* címen s amelyben részletező gondossággal írja le könyvtárának 1518 darabját. Műve 1470-től 1720-ig számos új adalékkal gazdagította a magyar vonatkozású irodalmat s nélkülözhetetlen segédeszközzé vált minden történésznek, aki a felölelt korszak hazai eseményeinek külföldi visszhangját, főbb alakjainak egykorú jellemzését nélkülözni nem akarja. S a fáradhatatlan gyűjtő azóta sem pihent: egyre gyarapítja kincseit s az új szerzeményekről, melyek számra, DÉZSI Lajos becslése szerint, legalább is elérik a két kötetbe foglaltakat, legközelebb egy újabb kötetben szándékozik beszámolni. A páratlan hungarikum-könyvtár mellett, melyet a kiváló bibliofil egy valóban fejedelmi gesztussal a M. N. Múzeumra hagyományozott, egy egész teremre menő modern könyvtára is van, mely külföldi klasszikusok, útleírások, történeti és egyéb dísművek több ezer kötetét foglalja magában remek amatőrkötésekben. Hogy nagyszerű bibliografiai apparátussal is bír, azt már a fentebb említett két kötet tudós noticejai is elárulják.

Hungarikumokat gyűjtő bibliofiljeink, kiváltkép SZABÓ Károly *Régi magyar könyvtárának* megjelenése óta (1879—98) azokat az 1711-ig megjelent magyar és magyar vonatkozású könyveket gyűjtik különös előszeretettel, amelyek SZABÓ munkájába vágnak s legfőbb vágyuk, hogy azt eleddig ismeretlen adalékokkal gazdagítsák. Bibliofiljeink e csoportjából különösen RÁTH Györgyöt és dr. TODORESZKU Gyulát kell kiemelnünk nemcsak azért, mivel az ő gyűjteményeik jelentőség dolgában a legelső helyen állanak, hanem azért is, mivel nemes áldozatkészséggel a közre hagyták egy egész élet kitartó munkájával összegyűjtött kincseiket.

RÁTH György (1829—1904) főrendiházi tag, nyug. táblai tanácselnök nem tartozott azon bibliofilek sorába, akik az egyszer kitért keretek között folytatva könyvgyűjtő tevékenységüket, az így felhalmozott kincsekhez szívós szeretettel ragaszkodnak életük végéig. Könyvgyűjteménye megalkotásánál többször változtatott irányt: eleinte a római remekírók *editio princeps*ait hajszolta, majd az ALDUS-féle nyomtatványokra, azután meg hazai történelmünk forrásmunkáinak velinpapirosra nyomtatott, nagyszegélyű kiadásaira vetette magát, míg végre a múlt század hetvenes évei óta a régi magyar nyomtatványok gyűjtésére fordította minden erejét. Minden ilyen pálforduláskor mint valamely fölösleges tehertől sietett megszabadulni nagy fáradtsággal, ritka szerencsével s nem közönséges tudással összehordott előbbi gyűjteményétől. Legtöbb szeretettel utolsó, régi magyar könyvekből álló gyűjteményén csüngött, melynek párjukat ritkító kötetei két pompás faragású, gót ízlésben tartott üvegszekrényt foglaltak el fővárosi villájának egyik csöndes szobájában. A gyűjtemény 2363 munkát tartalmazott; ezekből magyar nyelvű nyomtatvány volt 526 mű, nem magyar nyelvű hazai nyomtatvány 514 mű, magyar szerzők idegen nyelvű külföldön nyomtatott munkája 367 mű és magyar vonatkozású külföldi munka 957 mű, valamennyi eredeti vagy ízléses modern kötésben. A modern kötések egytől-egyig magyar meseterek, főleg GOTTERMAYER műhelyéből kerültek ki. Az első csoportból 33, a második csoportból pedig 19 volt unikum. RÁTH nagyértékű gyűjteménye a tulajdonos halála után a M. Tud.

Akadémiára szállt, de az 1895-ben kelt ajándékozási okiratban kikötötte, hogy az esetleges másodpéldányok a M. N. Múzeum Széchényi-könyvtárának, illetve az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeumnak adandók át.

Dr. TODORESZKU Gyula (1866—1919) földbirtokos bibliofil pályájában nyoma sincs az ilyen ingadozásnak, irányváltotatásnak. Egész életén át elsősorban, ha nem is kizárólag azon könyvanyag felgyűjtésére szentelte nem csekély anyagi erőit és kiváló tudását, melyek SZABÓ Károly említett munkájába vágnak. Páratlan áldozatkészsége és törhetetlen energiája lehetővé tette, hogy erről a sokak által letarolt mezőről is oly hatalmas csokrokkal térjen meg, aminőkkel újabb bibliofiljeink sorában még a hungarika-gyűjtőkre jóval kedvezőbb korban élt ÁGOSTON József és RÁTH György sem dicsekedhetett. E csokrokban nem egy unikum is díszlik. A magyar nyelvű nyomtatványok csoportjában egymagában 54 unikum akad. Az e csoportba tartozó művek egyébiránt gyűjteményében 635 számmal voltak képviselve, míg a nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok csoportja 535 s a külföldön magyar íróktól idegen nyelven publikált műveké 81 darabot számlált. Mint a gör. kel. egyház hű fiát a régi cyrillbetűs nyomtatványok is vonzották: nyolcvanhármat sikerült neki belőlük összegyűjteni. A külföldi ősnymtatványok száma 44, a kéziratoké pedig 26 volt. Látszik, hogy gyűjtőjük nem sokat törődött velük s valószínűleg csak akkor szerezte meg őket, ha a véletlen sodorta elébe. Mint vérbeli könyvgyűjtő a példányok külső szépségére is nagy súlyt helyezett. Azonban, sajnos, a domborított, cizellált vagy zománcozott ezüsttáblák, a préselt és aranyozott bőr- vagy művészi tollal festett pergamentkötések többnyire a régi kor hangulatát tükröző modern iparművészeti alkotások. «Sok esetben maga szerezte be a legfáradtságosabb úton — olvassuk nekrológiájában — a kötéshez való anyagot, szerszámot. Könyvkötőszenvédelye annyira vitte, hogy felkereste Európa nevezetesebb könyvkötő-iparművészeit is. Jellemző rá, hogy még a háború utolsó esztendejében is a stockholmi HERTBERGHEZ küldött néhány könyvet, csakhogy a jeles mestertől is legyen több kötése.» TODORESZKU

nagy szeretettel egybehordott könyvtárát a M. N. Múzeumba szánta, de hirtelen bekövetkezett betegsége, korai halála terve végleges kivételében megakadályozta. Szerencsére fennkölt gondolkodású neje, szül. HORVÁTH Aranka, aki a könyvek gyűjtésében is hűséges és megértő osztályosa volt, nem ejtette el ezt a tervet s örök letétként a M. N. Múzeumnak engedte át a nagybecsű gyűjteményt, melyet azóta is egyre gazdagít.

A régi magyar könyvek gyűjtői közül említést érdemelnek még ÁGOSTON József volt országgyűlési képviselő, akinek többezer kötetes könyvtára, melyben már 1885-ben 16 ősnymtatvány, 4 kötet kiadatlan és teljesen ismeretlen kézirat és számos történeti emlék volt felhalmozva, 1905-ben antikváriusi kézre került, miután a M. N. Múzeum az elfogadhatatlanul magas vételárat nem tudta megfizetni; DEÁK Farkas nyug. min. osztálytanácsos (1832—1888); KÁLMÁN Farkas gyomai ref. lelkész (1838—1906); br. KORNFELD Móric, aki 1913-ban előkelő ízléssel kiállított füzetben ismertette akkor 217 régi magyar könyvből álló gyűjteményét, melyben 3 unikum is akadt; br. RADVÁNSZKY Béla v. b. t. t. (1849—1906), akinek 14.000 kötetes sajkókezai könyvtára ritkaságokban bővelkedik; RÉVÉSZ Kálmán kassai ref. espereslelkész (1860) és SZÉLL Farkas nyug. táblai tanácselnök (1844—1909).

Ujabban az 1772 óta fellépő szépíróink első kiadásainak rendszeres gyűjtése is egyre több bibliófil foglalkoztat. Sorukból kiemeljük néhai SZÜRY Dénest (1849—1909), a finomtollú esztétikust, aki gazdag gyűjteményét, melyet halála után a budapesti Városi Nyilvános Könyvtár vásárolt meg, egy nem valami sikerült katalógusban ismertette és HORÁNSZKY Lajost (1871—), akinek gyűjtési köre BESSENYEI föléptétől MIKSZÁTH haláláig terjed, de aki az első kiadásokat kizárólag eredeti borítékba fűzött vagy egykorú kötéssel ellátott kifogástalan példányokban tűri meg könyvtárában.

Elsősorban az inkunábulumokra helyezte a fősúlyt dr. PAUER János székesfehérvári püspök (1814—1889), akinek mintegy 20.000 kötetes könyvtára a püspökségre szállott. Halálakor az inkunábulumok száma meghaladta a háromszázat, e tekintetben könyvtára

hazánk egyik leggazdagabb gyűjteménye. KÁLNOKY Gusztáv diplomata kizárólag elzeviereket, francia klasszikusok *editio princeps*eit, XVIII. századi illusztrált műveket vásárolt s gyűjteménye a múlt század hetvenes éveinek az elején Párisban dobra került. Ugyanez a szomorú sors érte emőkei EMICH Gusztáv udvari tanácsos, az Athenaeum r.-t. vezérigazgatója (1843—1911) gyűjteményét, mely több, szövegéért vagy miniaturáiért becses külföldi kodexet, számos szépen illusztrált munkát s egyéb ritkaságot tartalmazott. A megszorult könyvgyűjtő, akinek kedves könyveitől még életében meg kellett válnia — a könyvtárt 1906 márciusában árverezték el Bécsben — hazafias áldozatkészségének adta tanujelét, amidőn 1905-ben a tulajdonában volt Korvin-kodexet öt más hazai vonatkozású kézirattal együtt 20.000 koronáért átengedte a M. N. Múzeumnak. A modern francia művészi kötetek szenvedélyes gyűjtője GOLDSTEIN Henrik, a győri vagongyár igazgatója, míg a tragikus végű SZIVÁK Imre főleg XIX. századi francia és angol költők első kiadásaira helyezte a súlyt. Könyvtárát a M. Tud. Akadémiára hagyta. GLÜCK Frigyes, a kiváló műgyűjtő a szakácművészetre vonatkozó könyvekben leli a kedvét. A Kr. u. III. században élt COELIUS *Apicus*ától (a csupán 120 példányban nyomtatott 1705. évi londoni kiadásban) BRILLAT-SAVARINig az ingyenség minden nemzetiségű képviselőjét egybehordta. Legrégibb magyar szakácskönyve 1763-ból való. Egyetlen személyre, GOETHÉre koncentráltá érdeklődési körét ELISCHER Boldizsár budapesti ügyvéd, akinek mintegy 4100 darabot — közte 44 eredeti GOETHE-kéziratot — számláló gyűjteményét unokaöccse, ELISCHER Gyula orvostanár a M. Tud. Akadémiának engedte át. A bibliománia mesgyéjén állt DANKÓ József (1829—1895) pozsonyi nagyprépost és c. püspök, aki nemcsak miniált kéziratokat, nyomtatott könyveket és metszeteket gyűjtött, hanem a könyvekben talált ornamentumokat, címlapokat és nyomtatójegyeket kivágatok alakjában sem vetette meg s ezzel a sajnálatos szenvedéllyel mérhetetlen károkat okozott. A kommunista és szocialista irodalom párját ritkító gyűjteményére tett szert 35 év céltudatos munkájával dr. KREJCSI Rezső, akinek könyvtárában

MARX, ENGELS, LASSALLE és a többi korifeus munkái mind megvoltak, valamennyi első kiadásban. Híres politikai röpiratgyűjteménye volt BALLAGI Gézának, mely utóbb a budapesti Városi Könyvtárba került. A tudományos szakkönyvtárak sorából gazdagságuk és belső értékük tekintetében kiváltak WENCZEL Gusztáv, BALLAGI Aladár és GOLDZIEHER Ignác könyvtárai. Utóbbit a tudós tulajdonos halála után a jeruzsálemi zsidó egyetem vásárolta meg.

A magángyűjteményeket meglehetősen veszedelem fenyegette a kommun négy hónapja alatt, mivel a vezetők köztulajdonba vették a «kezelés vagy őrizet nélkül maradt, vagy bármiként veszélyeztetett magánkönyvtárakat», azokat pedig, amelyeket ezen a címen nem tudtak elhurcolni, azzal igyekeztek a «köz» részére biztosítani, hogy a könyvtárszobákat a rekvirálás alól mentesítették az esetben, ha a tulajdonos a könyveket a köznek felajánlotta. Utóbbi esetben a könyvtárügyek intézői a könyveket eredeti helyükön hagyták és a «volt» tulajdonos kezelésére bízták, ami eléggé humanus intézkedés volt. Mindazonáltal csak Budapesten 14 magánkönyvtár könyvkészleteit hurcolták el összesen 24.076 kötetben. A diktatura bukása után ezek a központi zálogházban elraktározott könyvek természetesen ismét a jogos tulajdonosok birtokába szálltak s ekként a veszedelem nagyobb veszteségek nélkül mult el bibliofiljeink feje fölött.

1920 utolsó napjaiban azután megalakult a Magyar Bibliofil Társaság, melynek díszelnöke gr. APPONYI Sándor, elnöke pedig VÉGH Gyula, az Iparművészeti Múzeum főigazgatója lett. Tényleges működése azonban már túl esik azon az időpontra, melyet ez igénytelen tanulmány határjelzőjévé avattunk.

Ez az időpont a trianoni béke, mely az ország területének megcsonkításával új helyzet elé állította úgy a kiadókat, mint a közönséget és a könyvtárakat. Könyvtermelésünk, ha számbeli leg nem is, minőségben erősen redukálódott. 1921-ben pl. 40 százalékkal kevesebb tudományos könyv jelent meg, mint 1913-ban. A tudományos könyvek kiadásánál vezető szerepet játszó tudományos társulatok: Akadémia, Természettudományi Társulat, Földrajzi Társaság, Kir. Orvosegyesület stb. egyetlen új könyvet sem

dobhattak piacra, rég kipróbált tudományos folyóirataink pedig vagy teljesen megszűntek, vagy régi terjedelmük egy kis töredékére zsugorodtak össze. A középosztály alig tudta az egyre dráguló könyveket vásárolni s a közkönyvtárak helyzete sem volt a közönségénél kedvezőbb. A külföldi könyveket és folyóiratokat pedig még a legjobban javadalmazott közkönyvtárak sem voltak képesek beszerezni. Megindult a koldulás, ami ha nem is járt mindig eredmény nélkül, az adományok ötletszerűsége következtében nem kárpótolt a boldogabb idők rendszeres és céltudatos gyarapodásáért. Ehhez járult még, hogy a tudományos könyvtárak egy tekintélyes része: számszerint 603, együttesen 5,243.997 kötettel levált az ország testéről s legalább hosszú időre elzárult Csonka-Magyarország tudós világa elől. Pedig hogy ez mit jelent épen a legnemzetibb tudományok: a történelem és az irodalom-történet munkásaira nézve, azt mindennél ékesszólóbban bizonyítja az a körülmény, hogy csupán 265 fontosabb könyvtárral 2,952.673 kötet nyomtatvány, 1735 ösnyomtatvány, 6463 régi magyar könyv és 23.855 kézirat vált hozzáférhetetlenné. Lesz-e még hajnala ennek a ránk borult sötétségnek, oly kérdés, melyre csak a jövő adhatja meg a feleletet. De ha szabad a mult sok és súlyos megpróbáltatásából erre a jövőre következtetni, úgy nem kell csüggednünk s teljes szívből hallathatjuk a remény igéit: «megvirrad még valaha».

Irodalom. Az I. és II. fejezet végén felsoroltakon kívül általában: *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*. Budapest, 1907-től. — *Könyvtári Szemle*. U. o. 1913-től. — *Bibliofil Szemle*. U. o. 1924. — GULYÁS Pál: *A könyvek és könyvtárak hajdan és most*. U. o. 1924. — A könyvnyomtatásra: *Magyar Nyomdászok Évkönyve*. Budapest, 1886-től. — *Magyar Nyomdászok*. 1888-től. — *Grafikai Szemle*. U. o. 1891-től. — *Irodalmi Szemle* 1893. (MICHALEK Manó: *Az egri érsekségei könyvtár története*.) — SZANA Tamás: *A sajtó felszabadulása*. U. o. 1898. — BERKESZI István: *A temesvári könyvnyomdászok és hírlapirodalom története*. Temesvár, 1900. — *Erdélyi Múzeum*. 1900:3. sz. (TÖRÖK István: *Barth Péter székényi nyomdásznak 1782-ben szabadságért benyújtott kérése*.) — FIRTINGER Károly: *Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából*. Budapest, 1900. — KOWARIK Károly Fülöp: *Huszonöt év*. Pozsony, 1903. — MÓRÓCZ Jenő: *Huszonöt esztendő*. Budapest, 1907. — NOVITZKY N. László: *Egyesült erővel. A magyar könyvnyomdászok ötvenévi szakszervezeti tevékenységének története*. U. o. 1913. — SZABÓ László: *Athenaeum*. U. o. 1918. — Cenzura:

Századok. 1898: 3. sz. (WERTHEIMER Ede: *A magyarországi cenzúra történetehez.*) — GNAU Hermann: *Die Zensur unter Josef II.* Strassburg és Leipzig, 1912. — Könyvkiadás és -kereskedelem. *Corvina*. Budapest, 1881-től. — WIESNER Jakab: *A kiadóról és a könyvről.* U. o. 1903. — A Csáthy-féle debreceni könyvkereskedő és kiadócég 100 éves története. Debrecen, 1905. — *Österr. Ungarische Buchhändler Korrespondenz*. Festnummer. Wien, 1910. — *Irodalomtörténet*. 1912: 4. sz. (BAYER József: *Az írói és művészi díjazások történetéhez.*) — *Irodalomtört.* Közlemények. 1912: 2. sz. (SZINNYEI Ferenc: *Írói szerződések.*) — *Huszádik Század*. 1913: 1. sz. (KÖHALMI Béla: *Kapitalista irodalom.*) — *Nyugat* 1913: 4. sz. (ELEK Artur: *A magyar író és kiadója.*) — WIESNER Jakab: *Der ungarische Buchhandel*. Budapest, 1913. (Angolul és franciául is megjelent.) — RÉVAI Mór János: *Írók, könyvek, kiadók.* U. o. 1920. 2 köt. — ERDŐSI Károly: *Magyar könyvtermelés és világkönyvtermelés.* U. o. 1922. — RANSCHBURG Viktor: *A könyvkiadás mestersége.* U. o. 1922. — ERDŐSI Károly: *A 75 éves Szent-István-Társulat.* U. o. 1923. — Szerzői jog: SCHEDEL (Toldy) Ferenc: *Az írói tulajdonról.* Pest, 1840. — KOVÁTS Gyula: *Az írói és művészi tulajdonjog.* Budapest, 1879. — APÁTHY István: *A szerzői jogról szóló törvény.* U. o. 1885. — RANSCHBURG Viktor: *A szerzői jog nemzetközi védelmére alkotott berni egyezmény vonatkozásával Magyarországra.* U. o. 1901. — KENEDI Géza: *A magyar szerzői jog.* U. o. 1908. — *Akadémiai Értesítő*. 1912: 6—7. sz. (VISZOTA Gyula: *Vörösmarty véleménye a szerzői jogról.*) — Közkönyvtárak (a szervezeti szabályokon, évi jelentéseken és könyvjegyzékeken kívül): *Új Magyar Múzeum*. 1853: 10. sz. (TOLDY Ferenc: *Egri szünnapok.*) — DUX Adolf: *A M. N. Múzeum*. Pest, 1857. — MÁTRAY Gábor: *A M. N. Múzeum korszakai.* U. o. 1868. — MÁRKI József: *Könyvtári nefejejs.* Budapest, 1874. — ZELIZY Dániel: *Debrecen sz. királyi város egyetemes leírása.* Debrecen, 1882. — GYÖRGY Aladár: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben.* Budapest, 1886. — KUDORA Károly: *Könyvtárta.* U. o. 1893. — CSAKI M.: *Skizzen zu einem Führer durch das Br. Brukenthalische Museum.* Nagyszeben, 1895. — MÁTÉ Sándor: *A budapesti m. k. tudományegyetem könyvtára.* Budapest, 1896. — RADISICS Jenő: *Magyar műkincsek.* U. o. 1896. I. köt. (GYÖRGY Aladár: *Könyvtáraink.*) — *Zentralblatt für Bibliothekswesen*. 1900. évf. (SCHUBERT Anton: *Die ehemaligen Bibliotheken der von Kaiser Josef II. aufgehobenen Mönchklöster in Mähren und Schlesien.*) — HELLER Ágost: *A M. T. Akadémia könyvtára.* Budapest, 1901. — *Szeged újkora*. Szeged, 1901: 446—460 l. (KUBINYI Zsigmond: *A Somogyi-könyvtár.*) — VARJU Elemér: *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár.* Budapest, (1901.) — *A M. N. Múzeum múltja és jelene.* U. o. 1902. — FERENCZI Zoltán: *A könyvtárta.* alapvonalai. U. o. 1903. — TÓTH Rezső: *A magyar ifjúsági irodalom és a népiskolai ifjúsági könyvtárak.* U. o. (1904.) (és 1905.) — KOLLÁNYI Ferenc: *A M. N. Múzeum Széchényi Orsz. Könyvtár.* U. o. 1905 I. (egyetlen) köt. — GULYÁS Paul: *Les bibliothèques populaires de la Hongrie.* Besançon, 1907. — *Délmagyarországi Tört. és Rég. Társ. Értesítője*. 1908. évf. (BERKESZI István: *A Somogyi-könyvtár és a városi múzeum Szegeden.*) — GULYÁS PÁL: *A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése.* Budapest, 1909. (2. kiad. U. o. 1913.) — *Útmutató a Fővárosi Könyvtár látogatói számára.* U. o. 1909. —

Erdélyi Múzeum. 1911: 2. sz. (ERDÉLYI PÁL: *Az erdélyi könyvtárakról.*) — GULYÁS PAOLO: *Le biblioteche popolari ungheresi e l'attività dello Stato.* Milano. 1911. (Franciaul is a *Revue de Hongrie* 1911. évf.-ban.) — SZABÓ ERVIN: *A modern könyvtárépítés némely elvéről.* Budapest, 1911. — URÁNIA. 1912: 2. sz. (ERDÉLYI PÁL: *A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár.*) 1913: 3. sz. (NAGY KÁROLY: *A legnagyobb műszaki könyvtár.*) — *A dunamelléki ref. egyházker. budapesti theologiai akadémiájának értesítője az 1912/13. iskolai évről.* Budapest, 1913. (PRUZSINSZKY PÁL: *A Ráday-könyvtár története*; HAMAR ISTVÁN: *A Ráday-könyvtár újabb története és jelene.*) — GULYÁS PÁL: *Kommunista könyvtárpolitika.* U. o. 1921. — Magánkönyvtárak (az előbbi csoporton kívül): PERIERGUS DELTOPHILUS (REVICZKY KÁROLY IMRE): *Bibliotheca graeca et latina quas usui meo paravi.* Berlin, 1784. — *Bibliotheca Samuelis Com. Teleki de Szék.* Wien, 1796—1810. 4 köt. — *Catalogus bibliothecae hungaricae Francisci Com. Széchényi.* Sopron, 1794. 2 köt. (s ehhez *Index.* Pest, 1800.) — JANKOVICH MIKLÓS: *Magyar hajdankor emlékeinek jeles gyűjteményét hazájának mély tisztelettel ajánlja.* Pest, 1830. — *The Academy*, 1892 nov. 12. (Gr. Apponyi Antal könyvtára árveréséről.) — HELLER ÁGOST: *Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalógusa.* Budapest, 1896. — *Hungarica. Gr. Apponyi Sándor könyvtára.* U. o. 1900/02. 2 köt. (Németül is.) — Ífj. BIÁS ISTVÁN: *Adatok a Teleki-könyvtár alapításának történetéhez.* Marosvásárhely, 1901. — CZAKÓ ELEMÉR: *Az Orsz. M. Iparművészeti Múzeum ex libris-kiállításának katalógusa.* Budapest, 1903. — Erdélyi Múzeum. 1904: 474—80 l. (TELEKI IMRE: *Aranka György könyvtára.*) — RÁTH GYÖRGY régi magyar könyvtára. Budapest, 1905. — WEISZ MIKSA: *Néhai dr. Kaufmann Dávid tándr könyvtárának héber kéziratai és könyvei.* U. o. 1906. — SZÜRY DÉNES: *Száz év. Irodalom—nyelvfejlődés.* U. o. 1907. — *Közlemények Dunántúl történetéhez.* 1912: 1. sz. (REXA DEZSŐ: *A csurgói Perényi-könyvtár.*) — *Bibliotheca Mauriti baronis Kornfeld.* Budapest, 1913. — *Zentralblatt für Bibliothekswesen.* 1913: 2. sz. (BEHREND FRITZ: *Die John Rylands Library zu Manchester.*) — URÁNIA. 1914: 10. sz. (GULYÁS KÁROLY: *A Teleki-könyvtár kincsei.*) — ECKHARD SÁNDOR: *Az aradi köznevelődési palota francia könyvei.* Arad, 1917. — *Akadémiai Értesítő.* 1918: 46—64 l. (*Szivák Imre hagyománya a M. T. Akadémia könyvtárában.*) — AKANTISZ VIKTOR: *Todoreszku Gvula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára.* Budapest, 1922.

GULYÁS PÁL.